

**DE FINANCIËLE POSITIE
VAN DE LANDBOUWBEDRIJVEN
IN LIMBURG**

1962

L6
33
A

Deel 1

*Een onderzoek naar de kredietmogelijkheden
en de bestedingsruimte*

door D.B.Baris

Deel 2

*Een onderzoek naar de vermogensbehoefte, de
bestedingsruimte en de investeringsgeneigdheid*

door Drs. S.Aukema

mei 1965

—

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - 's-Gravenhage - Telefoon 61.41.61

~~Niet voor publicatie — nadruk verboden~~

Publicatie toegestaan mits met duidelijke bronvermelding

Woord vooraf

Deze publikatie, die tevens onderdeel zal uitmaken van een reeks rapporten die verschijnen in het kader van de Agrarische Welvaartsstudie voor de provincie Limburg, bevat het verslag van twee onderzoekingen die beide betrekking hebben op de financiële positie van de landbouwbedrijven in de provincie Limburg.

Door de grote veranderingen die zich in de landbouw voltrekken neemt de omvang van de investeringen per bedrijf steeds toe en verandert de samenstelling van de kapitaalgoederen voortdurend. Het is daarom van grote betekenis of de financiële positie van de landbouwbedrijven voldoende mogelijkheden biedt om deze veranderingen te kunnen opvangen. In het eerste deel van deze studie is hieromna een analyse van balansgegevens onderzocht hoe groot de beschikbare krediet- en bestedingsruimte van de Limburgse landbouwbedrijven is.

Reeds eerder is in het kader van het Agrarisch Welvaartsrapport voor Limburg door een werkgroep een rapport samengesteld over de financiële positie van de landbouwbedrijven in Limburg. Het gebruikte materiaal voor dit onderzoek was afkomstig van een landelijk L.E.I.-onderzoek van 1957. Daar evenwel de gegevens van dit onderzoek op dat tijdstip reeds van oudere datum waren stelde de werkgroep voor een nieuw onderzoek in te stellen. De Commissie voor de Agrarische Belangen in Limburg nam dit voorstel over, terwijl de Provinciale Staten van Limburg bereid waren de financiering van dit onderzoek op zich te nemen. In prettig overleg en met medewerking van het Boekhoudbureau van de L.L.T.B. werd het boekjaar 1962-1963 als basis genomen voor de steekproef uit de bij het bureau in administratie zijnde bedrijven.

Het hiervoor genoemde inzicht in de beschikbare krediet- en bestedingsruimte wordt echter waardevoller wanneer men bovendien inzicht heeft in de omvang van de noodzakelijke investeringen. In het tweede deel van deze studie is daarom nagegaan in hoeverre de beschikbare krediet- en bestedingsruimte voldoende was voor de noodzakelijke investeringen. Dit onderzoek dat betrekking heeft op een klein aantal bedrijven is niet gericht op representativiteit voor de provincie Limburg en draagt daardoor een meer illustratief karakter. Voor het vaststellen van de noodzakelijke investeringen is vruchtbaar samengewerkt met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst. De bedrijfsdeskundigen van deze dienst hebben op basis van de huidige stand van de voorlichting adviezen gegeven aan de betrokken bedrijfshoofden. De financiële consequenties van deze adviezen zijn vervolgens in verband gebracht met de balansgegevens. Interessant in dit verband is dat eveneens aandacht kan worden geschonken aan de mate van bereidheid om het gegeven advies op te volgen.

Het eerste deel van het onderzoek werd verricht op de Afdeling Streekonderzoek door D.B. Baris, het tweede deel op de Afdeling Bedrijfs-Economisch Onderzoek in de landbouw door drs. S. Aukema.

Drs. P.J. van Knippenbergh, gestationneerde van de Afdeling Streekonderzoek in de provincie Limburg droeg de zorg voor de bij het onderzoek noodzakelijke voorbereiding en coördinatie.

De Directeur,

Prof.dr.A.Kraal.

's-Gravenhage, mei 1965.

Deel 1

Een onderzoek naar de kredietmogelijkheden en de bestedingsruimte

Hoofdstuk 1. Doel en opzet van het onderzoek		
§	1. Verantwoording en doel van het onderzoek_____	pag. 6
§	2. Het grondmateriaal en de opzet van het onderzoek_____	" 10
Hoofdstuk 2. De debetzijde van de balans		
§	1. De activa van de balans en de investeringen	pag. 12
§	2. De spreiding van de balanstotalen_____	" 16
Hoofdstuk 3. Het eigen vermogen		
§	1. De grootte van het eigen vermogen_____	pag. 20
§	2. De spreiding van de percentages eigen vermogen_____	" 22
Hoofdstuk 4. De schuldenpositie		
§	1. De aard van de schulden_____	pag. 24
§	2. De kredietgevers_____	" 27
Hoofdstuk 5. De bestedingsruimte		
§	1. De bestedingsruimte en de kredietmogelijkheden_____	pag. 29
§	2. Spreiding van de bestedingsruimte en de kredietruimte_____	" 34
Hoofdstuk 6. Vergelijking met uitkomsten van het vorig onderzoek		
§	1. Prijsverschillen en inkomstenverschillen_____	pag. 42
§	2. Doel en opzet van het onderzoek_____	" 44
§	3. Het eigen vermogen_____	" 46
§	4. De schuldenpositie_____	" 47
§	5. De bestedingsruimte_____	" 48

Samenvatting.

Bijlagen.

Hoofdstuk 1

Doel en opzet van het onderzoek

§ 1. Verantwoording en doel van het onderzoek

De relatieve bruikbaarheid van gegevens van landelijke onderzoeken voor regionale doeleinden heeft ertoe geleid, dat het rapport over de financiële positie van de landbouwbedrijven in Limburg, gebaseerd op de gegevens van het landelijke L.E.I.-onderzoek 1957, een vervolg heeft gekregen. Bij dit vervolg, gebaseerd op gegevens van het boekjaar 1962 - 1963 kon meer aandacht aan de representativiteit van het grondmateriaal worden besteed.

Het huidige onderzoek heeft zich uitgestrekt over de voor de landbouwbedrijven in Limburg meest gangbare grootteklassen van 7 - 10 ha en 10 - 15 ha. De groep tuinbouwbedrijven (welke in deze klassen in Limburg overigens slechts 150 à 200 bedrijven zal omvatten) is buiten het onderzoek gehouden, terwijl voor een goede vergelijkbaarheid ook bedrijven met meer dan 15% inkomsten uit tuinbouw en/of fruit werden buitengesloten.

Bij de uitvoering van het onderzoek werd een steekproef van 266 bedrijven gemaakt, waarbij in het bijzonder gelet werd op de verdeling over de twee genoemde grootteklassen, de geografische spreiding van de landbouwbedrijven en de leeftijdsgroep (jonger of ouder dan 40 jaar) van de bedrijfs-
hoofden. Alleen bedrijven met een mannelijk bedrijfshoofd werden in de steekproef toegelaten.

De gegevens van het onderzoek zijn ontleend aan bedrijfsboekhoudingen. De bedrijven met een boekhouding hebben over

het algemeen betere bedrijfsresultaten en wellicht ook een betere financiële positie dan bedrijven zonder boekhouding. Er is dus kans dat het steekproefmateriaal - hoewel op de genoemde criteria representatief - een zekere selectie inhoudt, zodat de weergegeven spreidingen niet geheel representatief zullen zijn.

De steekproef omvat zoals gezegd 266 bedrijven van 7 - 15 ha, ofwel ca. 5% van de Limburgse landbouwbedrijven van 7 - 15 ha.

De criteria waarnaar deze steekproef in het rapport zal worden onderverdeeld zijn: grootteklasse, geografische ligging, leeftijdsgroep van het bedrijfshoofd, mate van grondeigendom en eigendom gebouwen.

Er zijn twee grootteklassen onderscheiden, namelijk 7 - 10 ha en 10 - 15 ha, beide vrijwel gelijkelijk in aantal vertegenwoordigd.

Geografisch werd onderscheid gemaakt in het landbouwgebied Noord-Limburg en het landbouwgebied Zuid-Limburg. De scheiding tussen beide loopt via de gemeentegrenzen van Susteren, Roosteren, Ohé en Laak en Stevensweert, met dien verstande dat deze gemeenten alle nog in het landbouwgebied Zuid-Limburg liggen.

De leeftijdsindeling is in de loop van het onderzoek nog nader verfijnd tot de leeftijdsklassen <40 jaar, 40 - 50 jaar, 50 - 60 jaar en 60 jaar of ouder.

Voor de grondeigendom zijn de klassen als volgt gemaakt: beneden 20% eigendom, 20 - 40% eigendom, 40 - 60% eigendom, 60 - 80% eigendom en 80% of meer eigendom. Bedrijven met minder dan 20% eigendom worden in de tekst pachtbedrijven en bedrijven met 80% of meer eigendom eigendomsbedrijven genoemd. Ten aanzien van de gebouwen werd eigendom gesteld tegenover pacht.

Verdeling van de steekproef naar genoemde criteria geeft het volgende beeld.

Totaal aantal bedrijven	Noord-Limburg 184	Zuid-Limburg 82	Limburg 266
7 - 10 ha	91	41	132
10 - 15 ha	93	41	134
< 40 jaar	62	27	89
40 - 50 jaar	52	25	77
50 - 60 jaar	50	15	65
≥ 60 jaar	20	15	35
< 20 % grondeigendom	39	33	72
20 - 40 % grondeigendom	14	22	36
40 - 60 % grondeigendom	27	14	41
60 - 80 % grondeigendom	37	4	41
≥ 80 % grondeigendom	67	9	76
Gebouwen in eigendom	156	53	209
Gebouwen in pacht	28	29	57

Om in het kort de betekenis van een onderzoek naar de financiële positie samen te vatten, zou men kunnen zeggen, dat een dergelijk onderzoek van belang is in verband met de steeds groeiende investeringsbedragen in de landbouw, zowel per bedrijf- als per oppervlakte-eenheid. Die toeneming is het gevolg van de voortgaande mechanisatie en intensivering van de bedrijven en de stijging van de gemiddelde bedrijfsgrootte.

Het is de vraag of de financiële positie van de bedrijven sterk genoeg is om al of niet met behulp van kredieten in de kapitaalbehoefte te voorzien.

Naast de groeiende kapitaalbehoefte ziet men anderzijds een zekere wijziging in de methoden van financiering, door het wegvloeien van vermogen uit de agrarische sector via vererving en beroepsovergang. Het familievermogen zal een steeds minder belangrijke plaats gaan innemen bij de financiering, waarbij zakelijke normen steeds meer een maatstaf voor de kre-

dietverlening zullen worden. De zakelijke normen die bij de kredietverlening worden gehanteerd zijn gebaseerd op de solvabiliteit en de rentabiliteit van het bedrijf. Onder solvabiliteit dient te worden verstaan de mate waarin bij bedrijfsbeëindiging alle schulden uit de opbrengsten van verkoop kunnen worden voldaan. Hoewel waarschijnlijk minder sterk dan in het verleden, wordt ook thans nog bij kredietverlening op de solvabiliteit gelet. De tweede norm die gebaseerd is op de rentabiliteit, wordt gehanteerd in verband met de capaciteit van het bedrijfshoofd om uit zijn bedrijf een redelijk inkomen te halen en zo aan zijn verplichtingen te voldoen.

De rentabiliteit wordt in toenemende mate als norm voor de kredietverlening gebruikt.

Daar geen gegevens over de rentabiliteit beschikbaar zijn, baseert dit onderzoek zich op de solvabiliteit. Nagegaan zal worden hoe groot de bestedingsruimte is als het bedrijfshoofd, met inachtneming van de zakelijke normen die de solvabiliteit stelt, gebruik maakt van de maximale mogelijkheden om krediet op te nemen. De bestedingsruimte bestaat dus uit het bedrag aan eigen middelen dat voor uitgaven c.q. investeringen beschikbaar is, vermeerderd met het krediet, dat men met inachtneming van zakelijke normen alsnog zou kunnen verkrijgen.

De beschikbare bestedingsruimte bepaalt hoeveel investeringen gedaan kunnen worden. Globaal genomen is het eigen vermogen bepalend voor de omvang van de kredietverlening. Daarnaast is hiervoor ook de samenstelling van de activa van belang, daar niet alle activa in gelijke mate tot zekerheid kunnen strekken.

Het grondmateriaal voor dit onderzoek is afkomstig van het boekhoudbureau van de L.L.T.B. te Roermond, dat zijn welwillende medewerking heeft verleend. De jaarboekhoudingen zijn deels afgesloten op 1 januari 1963 en deels op 1 maart of 1 mei 1963.

De waardering van de activa is geschied volgens fiscale maatstaven, terwijl niet, zoals bij het rapport gebaseerd op de gegevens 1957, een herwaardering heeft plaats gehad.

Dit leek ook minder nodig omdat de fiscale waardering thans dichter bij de reële verkoopwaarde lag dan in 1957 het geval was. Zo was de waardering van de grond op de fiscale balans in 1957 nog 2500 gulden per ha, terwijl deze thans 5500 gulden bedroeg.

Een uitzondering op deze fiscale waardering vormt de veldinventaris, welke in verband met de verschillen in afsluitdatum volgens normen is berekend.

§ 2. Het grondmateriaal en de opzet van het onderzoek

De opzet van dit rapport is gelijkvormig aan het oude rapport, zodat op bepaalde plaatsen gelijklopende tekstgedeelten kunnen voorkomen. Bij eenzelfde opzet en uitwerking van gelijk geaarde gegevens is dit vrijwel niet te vermijden.

In bijlage 1 is de grondeigendom in verband gebracht met zowel de bedrijfsgrootte als de leeftijd van het bedrijfshoofd. Het blijkt dat in Noord-Limburg relatief meer grond in eigendom van de gebruikers is dan in Zuid-Limburg. De zojuist gegeven verdeling van de steekproef laat zien dat ook de gebouwen daar vaker eigendom van de gebruiker zijn.

In Zuid-Limburg valt te constateren dat op de bedrijven van 10 - 15 ha relatief meer grond in eigendom van de gebruikers is dan op de bedrijven van 7 - 10 ha. In Noord-Limburg is er relatief geen groot verschil tussen de twee grootteklassen.

De bedrijfshoofden van 40 jaar en ouder hebben meer grond in eigendom dan de jongere bedrijfshoofden.

In de bijlagen 2a en 2b zijn weergegeven de gemiddelde balansen per bedrijf van de bedrijven met 20% of minder van de grond in eigendom en met 80% of meer van de grond in eigendom. Behalve een overzicht van de balansposten geven

deze tevens een indruk van de hoogte der diverse posten. Ter toelichting kan nog het volgende worden opgemerkt: aan de debetzijde kan behalve de samenstelling van de activa ook het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen worden afgelezen. Het eigen vermogen staat op de kreditzijde van de balans.

Daar waar nodig zijn de boekhoudkundige gegevens per ha omgerekend. Bij de verwerking van het materiaal is vooral aandacht besteed aan de spreiding van de gegevens.

Zoals de inhoudsopgave reeds aangeeft, zal in de laatste paragraaf van het rapport een vergelijking worden gemaakt met het rapport dat gebaseerd was op de gegevens van 1957, althans voor zover dat zinvol is.

Hoofdstuk 2

De debetzijde van de balans

§ 1. De activa van de balans en de investeringen

In deze paragraaf worden de posten die op de actiefzijde van de balans voorkomen onder ogen gezien. Globaal zou het totaal van de vermogensbestanddelen die op de actiefzijde van de balans voorkomen gelijk te stellen zijn aan de investeringen door het bedrijfshoofd in het bedrijf gedaan. Om verschillende redenen zijn het balanstotaal en deze categorie investeringen echter niet geheel identiek. In de eerste plaats is er een verschil bij de vorderingen op lange termijn. Deze post is samengesteld uit uitgeleende gelden, aandeel in onverdeelde boedel, ledenrekening en bedrijfsaandelen en diversen. Uitgeleende gelden en aandelen in onverdeelde boedels zijn geen bedrijfsinvesteringen. In de tweede plaats zijn er de vlottende middelen. De vlottende middelen ¹⁾ bestaan behalve uit kas- en banktegoeden o.a. uit voorraden en bedrijfsvorderingen. De vlottende middelen zijn dus liquide middelen en activa die betrekkelijk snel in liquide vorm kunnen worden omgezet. Indien men onder investeren alleen verstaat het kopen van produktiemiddelen, dan kunnen de liquide middelen als zodanig niet onder de investeringen worden geteld. De vlottende middelen kunnen nodig zijn om de continuïteit van het productieproces te handhaven. De vlottende middelen kunnen ook een bestemming hebben in de privé-sector. Het is evenwel niet mogelijk om het onderscheid naar bedrijfsbestemming en privé-bestemming te maken. Om deze reden worden alle vlottende middelen als bedrijfsvermogen be-

1). Voor de hier gebruikte terminologie is aangesloten bij de boekhoudbureaux.

schouwd. Gezien de veelal beperkte voorraad liquiditeiten is het waarschijnlijk dat verreweg het grootste deel van deze middelen een functie voor het bedrijf heeft.

Het zal uit het voorgaande duidelijk zijn dat het actief van de balans meer is dan de investeringen in het bedrijf. Het verschil bestaat dus uit de liquiditeiten die niet nodig zijn voor de continuïteit van het productieproces, de vorderingen wegens uitgeleend geld en het aandeel in een onverdeelde boedel. Ondanks het voorkomen van activa die niet tot het bedrijfskapitaal kunnen worden gerekend is het door de betrekkelijk lage waardering die de vaste activa op de balansen hebben gekregen niet waarschijnlijk dat het verschil tussen het actief van de balans en de waarde van de investeringen groot is. Het gemiddelde balanstotaal per ha per bedrijf blijkt voor Noord- en Zuid-Limburg resp. f. 9658,- en f. 7423,- te zijn (tabel 1).

tabel 1.

Gemiddelde van de balanstotalen per ha per bedrijf
naar grootteklasse per gebied

	Noord-Limburg			Zuid-Limburg		
	7 - 10 ha	10 - 15 ha	7 - 15 ha	7 - 10 ha	10 - 15 ha	7 - 15 ha
<40 jaar	8890	8387	8630	6716	5360	6013
40 - 50 jaar	9852	9243	9524	7953	6948	7390
50 - 60 jaar	10690	10435	10578	7617	10161	8804
≥60 jaar	10360	11335	10964	8158	9350	8635
Totaal	9843	9478	9658	7540	7306	7423
<20 % eigendom	5512	5072	5252	4918	4394	4632
20 - 40 % eigendom	7810	6814	7312	8721	6742	8361
40 - 60 % eigendom	9999	9288	9762	9316	9609	9504
60 - 80 % eigendom	10417	10187	10324	10009	10447	10338
≥80 % eigendom	12274	14869	13785	10913	10807	10830

De bedrijfsgrootte oefent slechts een geringe invloed uit op dit balansverschil. In de grootteklassen 7 - 10 ha en 10 - 15 ha doen zich in Noord- en Zuid-Limburg ongeveer gelijke verschillen voor. Ook de investering in levende en dode inventaris oefent weinig invloed uit. Een verklaring in het balansverschil tussen Noord- en Zuid-Limburg moet veel eerder worden gezocht in de eigendom van grond en gebouwen. Gelet op de leeftijd van het bedrijfshoofd kan men constateren dat oudere bedrijfshoofden een hoger balanstotaal hebben dan jongere bedrijfshoofden. In hoofdstuk 1 is reeds vermeld dat oudere bedrijfshoofden meer grond in eigendom hebben dan jongere boeren. Oudere boeren hebben verder ook meer besparingen kunnen vormen dan jongere boeren en het vormen van besparingen gaat veelal gepaard met het doen van investeringen. Een derde factor is gelegen in de meewerkende kinderen, die het mogelijk maken een intensiever bedrijfsplan na te streven. Bovendien wordt doordat meewerkende kinderen geen of slechts ten dele loon uitbetaald krijgen het gezinsinkomen vergroot waardoor meer investeringen kunnen worden gedaan. Als vierde factor kan de vermogensoverdracht door vererving worden genoemd. De boedelscheiding is vaak het kritische moment waarop de zoon-opvolger tot kredietopneming wordt gedwongen. De boer wordt vaak door het hem toekomende erfdeel in staat gesteld al dan niet met behulp van vreemd vermogen de eigendomsoverdracht bij vererving te financieren. Zowel in Noord-Limburg als in Zuid-Limburg zijn de investeringen per ha op de bedrijven van 7 - 10 ha hoger dan op de bedrijven van 10 - 15 ha. De verschillen tussen deze grootteklassen zijn echter klein. In Noord-Limburg is het verschil het grootst en bedraagt f. 365,- per ha. Houdt men evenwel rekening met de spreiding van de investeringen per ha over de bedrijven, dan zijn de verschillen minder duidelijk. In Zuid-Limburg en Noord-Limburg zijn de gebouwen praktisch gelijk gewaardeerd, gemiddeld \pm f. 31.000,-. Dit betekent dat op de bedrijven met gebouwen in eigendom er

gemiddeld per ha f. 2500,- à f.3000,- in gebouwen is geïnvesteerd.

Op de bedrijven van 7 - 10 ha is de gemiddelde waardering voor de gebouwen \pm 8000 lager dan die voor de bedrijven van 10 - 15 ha. Het gemiddeld geïnvesteerd vermogen per bedrijf in vee, dode inventaris en veldinventaris is in Noord-Limburg en Zuid-Limburg resp. \pm f. 22.500,- en f. 22.700,-. Ook de grond heeft in beide gebieden een gelijke waardering gekregen. De waardering voor de grond is f. 5500,- per ha. In tabel 2 is de procentuele samenstelling van de activa in de balansen in Noord-Limburg en in Zuid-Limburg gegeven.

tabel 2.

Het balanstotaal

	Procentuele verdeling van het balanstotaal					Totaal = 100
	grond	gebouwen	veestapel, dode- en veld- inventaris	vorderingen op lange termijn	vlottende middelen	Totaal excl. grond en gebouwen=100
Noord-Limburg	35	26	23	2	14	100
Zuid-Limburg	26	26	30	4	14	100
Noord-Limburg			59	5	36	100
Zuid-Limburg			62	9	29	100

In tabel 2 staan twee reeksen percentages resp. betrekking hebbend op alle activa en de activa excl. grond en gebouwen. Een verdeling van de activa excl. grond en gebouwen lijkt zinvol omdat investeringen in grond en gebouwen vaak buiten de macht van de grondgebruikers liggen. In die gevallen waarin de geëxploiteerde grond het eigendom van de gebruiker is, is bij bedrijfsoverdracht of bij vererving de nieuwe gebruiker veelal verplicht de grond geheel of gedeeltelijk te kopen. Hij wordt gedwongen in grond te investeren. In de gevallen waarin de grond niet van ouders wordt gepacht ziet een grondgebruiker zich minder vaak genoopt gronden in eigendom over te nemen. De gelijke waardering voor grond en gebouwen in Noord- en Zuid-Limburg maakt dat tabel 2 een vrij goed inzicht geeft in de richting van de investeringen in beide gebieden. In de tabel blijkt duidelijk

de invloed van de eigendom van grond en gebouwen op het balanstotaal. In Noord-Limburg waar men meer grond en gebouwen in eigendom heeft dan in Zuid-Limburg, zijn grond en gebouwen samen 61% van het balanstotaal. In Zuid-Limburg is dit percentage 52. In Noord-Limburg maakt de grond 35% van het balanstotaal en in Zuid-Limburg 26% van het balanstotaal uit. Uit tabel 2 blijkt dat ongeacht of grond en gebouwen in beschouwing worden genomen, de post veestapel, dode inventaris en veldinventaris in Noord-Limburg relatief minder belangrijk is dan in Zuid-Limburg. Omgerekend per ha per bedrijf is in Noord-Limburg meer geïnvesteerd in de veestapel en in Zuid-Limburg in de dode inventaris. Opmerkelijk zijn volgens tabel 2 de verschillen in vlottende middelen en vorderingen op lange termijn. In Noord-Limburg is het aandeel van de vlottende middelen in het balanstotaal relatief groter dan in Zuid-Limburg. In Zuid-Limburg zijn de vorderingen op lange termijn relatief belangrijker dan in Noord-Limburg. In bijlage 3 is een verdeling van de activa naar bedrijfsgrootte en leeftijd gegeven. De groei van de activa komt bij de oudere bedrijfshoofden vooral in de vlottende middelen tot uiting. Het is opmerkelijk dat de investering in gebouwen relatief het grootst is bij de bedrijfshoofden van 50-60 jaar.

§ 2. De spreiding van de balanstotalen

In §1 is de lezer in kort bestek een beeld gegeven over de actiefzijde van de balansen en daarmee - hoewel niet nauwkeurig - van de investeringen door de landbouwers zelf in het bedrijf gedaan. Daarbij is telkens met gemiddelden per ha per bedrijf gewerkt. Belangrijk is evenwel de spreiding in de gegevens per bedrijf. Het is een groot verschil of b.v. bij een gemiddelde van het balanstotaal van f.80.000,- dit gemiddelde wordt gevormd door 10 bedrijven met een balanstotaal van f. 20.000,- en 10 bedrijven met een balans-

totaal van f. 140.000,-, òf dat b.v. dit gemiddelde tot stand komt door 10 bedrijven met een balanstotaal van f. 70.000,- en 10 bedrijven met een balanstotaal van f. 90.000,-. De mate waarin de waarnemingen waaruit het gemiddelde gevormd wordt uit elkaar liggen, noemt men de spreiding. De spreiding van de waarnemingen kan statistisch op verschillende wijzen tot uitdrukking worden gebracht. Voor het weergeven van de spreiding van de balanstotalen is gekozen de methode van de sextielen d.w.z. dat de waarnemingen na rangschikking volgens opklimmende grootte in 6 gelijke groepen zijn verdeeld.

In tabel 3 (linkerhelft) zijn voor Noord- en Zuid-Limburg voor de verschillende groepen van bedrijven de grenswaarnemingen van $1/6$, $3/6$ en $5/6$ van het aantal waarnemingen vermeld. Deze grenswaarnemingen geven aan dat resp. $1/6$, $3/6$ en $5/6$ van het aantal waarnemingen - lees hier van het balanstotaal per ha - gelijk is of kleiner is dan de desbetreffende waarneming. In de rechterhelft van de tabel zijn de grenswaarden van $1/6$ en $5/6$ van het aantal waarnemingen uitgedrukt als indices van de grenswaarden die behoren bij $3/6$ van het aantal waarnemingen. Op deze wijze kunnen de spreidingsverschillen uit de cijfers worden afgelezen.

In beide gebieden ligt voor het totaal der bedrijven de spreiding naar boven in dezelfde orde van grootte als de spreiding naar beneden, waarbij in beide gebieden vooral de evenwichtige spreiding in de grootteklassen 7 - 10 ha opvalt.

In Noord-Limburg is voor beide grootteklassen en voor het totaal der bedrijven de spreiding kleiner dan in Zuid-Limburg. Het verschil in spreiding is groot tussen de grootteklassen van 10 - 15 ha.

tabel 3.

Spreiding van de balanstotalen per ha per bedrijf

	Aantal bedrijven	1/6	3/6	5/6	1/6	3/6	5/6
		v/h aantal bedrijven heeft een balanstotaal van .. x f. 100,- per ha of kleiner			als index mediaan = 100		
NOORD-LIMBURG							
7 - 10 ha	91	62	97	131	64	100	135
10 - 15 ha	93	56	99	121	57	100	122
Totaal	184	61	97	128	63	100	132
<20 % eigendom	39	29	49	78	59	100	159
20 - 80 % eigendom	78	73	93	114	78	100	123
≥80 % eigendom	67	102	119	137	86	100	115
<40 jaar	62	43	92	123	47	100	134
40 - 50 jaar	52	87	94	111	93	100	118
≥50 jaar	70	76	104	136	73	100	131
ZUID-LIMBURG							
7 - 10 ha	41	45	75	106	60	100	141
10 - 15 ha	41	33	67	118	49	100	176
Totaal	82	41	72	109	57	100	151
<20 % eigendom	33	30	43	61	84	100	141
20 - 80 % eigendom	40	75	82	100	91	100	122
≥80 % eigendom	9	98	109	118	90	100	108
<40 jaar	27	38	61	81	62	100	133
40 - 50 jaar	25	60	75	97	80	100	129
≥50 jaar	30	51	82	119	62	100	145

Dit is vooral een gevolg van de grote spreiding naar boven in Zuid-Limburg.

De eigendomsbedrijven vertonen een zeer geringe spreiding vergeleken bij de pachtbedrijven, de grenswaarden van het eerste en het vijfde sextiel liggen voor de eigendomsbedrijven vrij dicht bij de middelste waarneming. Wel zijn deze grenswaarden veelal veelvoud van de grenswaarden voor de pachtbedrijven. Wat hier verder opvalt is de beduidend grotere spreiding van de noordelijke pachtbedrijven vergeleken bij de zuidelijke pachtbedrijven, welke vooral tot stand komt door een sterkere spreiding naar beneden.

Gezien naar leeftijd van het bedrijfshoofd zijn er ten aanzien van de spreiding der balanstotalen geen grote verschil-

len aan te wijzen of men zou die iets grotere spreiding naar beneden voor de jongere bedrijfshoofden in Noord-Limburg als zodanig moeten willen kenmerken. Dat de grenswaarden voor de oudere bedrijfshoofden beduidend hoger liggen dan voor de jongere bedrijfshoofden, is in overeenstemming met het in het begin van deze paragraaf geconstateerde hogere balanstotaal dat de oudere bedrijfshoofden hebben.

Hoofdstuk 3

Het eigen vermogen

§ 1. De grootte van het eigen vermogen

Het eigen vermogen is het verschil tussen het balanstotaal en het vreemde vermogen. Het eigen vermogen, zoals dat in de boekhouding tot uiting komt, is uiteraard sterk afhankelijk van de waarderingsverschillen van de activa op de balans. In het vreemd vermogen komen weinig of geen waarderingsverschillen voor. De schulden bestaan bijna geheel uit nominaal vastgestelde sommen ¹⁾.

De grond is zowel voor Noord-Limburg als voor Zuid-Limburg voor f. 5500,- op de balans gebracht. Er is in het voorgaande op gewezen dat de fiscale waardering van de activa aan de lage kant was, zodat er in deze waardering een stille reserve zat. Deze stille reserve zit bijgevolg in het eigen vermogen. Juist door de betrekkelijk lage waardering van de onroerende goederen kan het eigen vermogen als een maat voor de solvabiliteit worden gezien.

Bij het landelijke onderzoek 1957 is gebleken dat 82% van het geïnvesteerd vermogen door landbouwers in het eigen landbouwbedrijf verricht op het moment van dat onderzoek uit eigen middelen was gefinancierd. Ook voor de provincie Limburg was dit cijfer 82%. Dit hoge percentage is mede het gevolg van de afkeer die landbouwers vaak hebben met geleend geld te financieren. Dit geldt speciaal als b.v. een hypothecaire lening zou moeten worden afgesloten om de aankoop van roerende goederen mogelijk te maken. De laatste jaren schijnt er wat grotere bereidheid tot het opnemen van krediet te komen. Het onderhavige onderzoek laat zowel voor

1). Van de kostcontracten is niet de gekapitaliseerde waarde doch de schuld over de lopende betalings-termijn opgenomen.

Noord-Limburg als voor Zuid-Limburg een percentage eigen vermogen van 79% zien.

Volgens bijlage 4 is in Noord-Limburg het gemiddelde eigen vermogen f. 90.000,- en in Zuid-Limburg f. 60.000,-.

In Noord-Limburg heeft 27% van de bedrijfshoofden een eigen vermogen van f. 100.000,- of meer. Voor Zuid-Limburg is dit percentage 10.

In bijlage 4 is de gemiddelde grootte van het eigen vermogen per grootteklasse en voor de leeftijdsklassen van de bedrijfshoofden gegeven. Het eigen vermogen neemt toe naarmate de bedrijven groter worden. Op de bedrijven van 7 - 10 ha is in Noord- en Zuid-Limburg het gemiddelde eigen vermogen resp. f. 68.000,- en f. 52.000,-. Op de bedrijven van 10 - 15 ha zijn deze gemiddelden resp. f. 110.000,- en f. 69.000,-. Het verschil in eigen vermogen tussen bedrijfshoofden beneden 50 jaar en die boven 50 jaar is in Noord-Limburg f. 31.000,- en in Zuid-Limburg f. 27.000,-.

Historisch gezien is de agrarische welvaart in Zuid-Limburg groter dan in Noord-Limburg. Het is waarschijnlijk dat in het eigen vermogen een stuk geaccumuleerde welvaart zit. Het blijkt evenwel dat het gemiddelde eigen vermogen groter is in Noord-Limburg dan in Zuid-Limburg. Dit is te verklaren uit de waardeestijging die de grond de laatste jaren ondergaan heeft. Deze waardeestijging is ook bij de waardering van de activa tot uitdrukking gebracht. Daar in Noord-Limburg meer grond in eigendom is dan in Zuid-Limburg, is het gemiddelde eigen vermogen in Noord-Limburg als gevolg van de waardeestijging van de grond meer toegenomen dan in Zuid-Limburg. In dit verband zij herinnerd aan tabel 2, hoofdstuk 2, waaruit blijkt dat in Noord-Limburg de grond 35 % van het balanstotaal uitmaakt. In Zuid-Limburg is dit percentage 26%. Doordat in Noord-Limburg de investering hoger is dan in Zuid-Limburg is het mogelijk dat, ook al neemt men in Noord-Limburg meer krediet op dan in Zuid-Limburg, het percentage eigen vermogen in beide gevallen gelijk is.

Het eigen vermogen is wel een indicatie voor de financiële weerstand van het bedrijf, maar is niet alleen bepalend voor de mogelijkheden die er voor het bedrijf zijn om krediet aan te trekken. Deze mogelijkheid om krediet op te nemen, de z.g. kredietruimte, wordt tevens bepaald door de samenstelling van de activa. Dit wordt in hoofdstuk V bij de bepaling van de bestedingsruimte nader uiteengezet.

§ 2. De spreiding van de percentages eigen vermogen

Tabel 4 geeft het gemiddelde percentage eigen vermogen en de spreiding van de percentages volgens verschillende criteria.

tabel 4.

Spreiding van het percentage eigen vermogen

	Aantal bedrijven	1/6	3/6	5/6	1/6	3/6	5/6	Gemiddeld percentage eigen vermogen
		v/h aantal bedrijven heeft een perc. eigen vermogen gelijk aan of kleiner dan			als index mediaan = 100			
NOORD-LIMBURG								
7 - 10 ha	91	57	84	97	67	100	115	79
10 - 15 ha	93	63	83	97	75	100	117	80
Totaal	184	60	84	97	71	100	115	79
<20% eigendom	39	60	79	95	76	100	120	76
20 - 80% eigendom	78	61	88	98	69	100	111	81
≥80% eigendom	67	60	84	97	71	100	115	80
<40 jaar	62	51	69	84	74	100	122	68
40 - 50 jaar	52	62	80	96	78	100	120	79
≥50 jaar	70	82	93	98	88	100	105	89
ZUID-LIMBURG								
7 - 10 ha	41	61	93	99	66	100	106	81
10 - 15 ha	41	59	82	96	72	100	117	77
Totaal	82	61	85	97	72	100	114	79
<20% eigendom	33	61	88	96	69	100	109	79
20 - 80% eigendom	40	62	82	99	76	100	121	80
≥80% eigendom	9	59	77	96	77	100	125	75
<40 jaar	27	58	76	91	76	100	120	74
40 - 50 jaar	25	67	90	95	74	100	106	79
≥50 jaar	30	69	92	99	75	100	107	85

Oudere bedrijfshoofden hebben een hoger percentage eigen vermogen dan jongere bedrijfshoofden. Het verschil in percentage eigen vermogen tussen oudere en jongere bedrijfshoofden is in Noord-Limburg groter dan in Zuid-Limburg.

De spreiding van de percentages eigen vermogen is naar beneden groter dan de spreiding naar boven. Gelet op de grootteklasse, het percentage eigendom en de leeftijd is er weinig verschil in spreiding van het percentage eigen vermogen. De spreiding is het kleinst bij de oudere bedrijfshoofden. Het spreidingsbeeld wordt dus gekenmerkt door geringe verschillen in percentages eigen vermogen en betrekkelijk geringe spreidingsverschillen tussen de verschillende groepen bedrijven.

Als algemene conclusie kan men stellen dat voornamelijk met eigen middelen wordt gefinancierd. De jongere bedrijfshoofden maken in meerdere mate gebruik van geleend geld dan de oudere bedrijfshoofden. Blijkbaar is er geen grote geneigdheid om met vreemd vermogen te financieren.

Hoofdstuk 4

De schuldenpositie

§ 1. De aard van de schulden

In hoofdstuk 2 is de actiefzijde van de balans belicht. In deze paragraaf zal aandacht worden besteed aan de creditzijde van de balans.

In hoofdstuk 3 bleek dat zowel in Noord- als in Zuid-Limburg bijna 80% van de bedrijfsactiva door eigen vermogen werd gefinancierd. Dit betekent dat de schulden in de landbouw - 20 % van het balanstotaal - zowel in relatieve als in absolute zin niet groot zijn. Vrijwel alle bedrijven hebben schulden op hun balans. Dit is overigens een normaal verschijnsel. Er zijn immers in verband met de betalingsgewoonten wellicht onbetaalde leveranties. In een groot aantal gevallen is de schuld evenwel gering. Op 28% van de bedrijven ¹⁾ bedraagt de schuld minder dan 5% van het balanstotaal.

De schuldenpositie bij het begin van zelfstandig worden is meestal ongunstiger dan in een latere periode van boer-zijn. Dit bleek ook uit hoofdstuk 3, waar het percentage eigen vermogen bij de jongere bedrijfshoofden aanzienlijk lager was dan bij de oudere bedrijfshoofden. In tabel 5 is het vreemd vermogen gegeven naar de schulden op lange termijn en op korte termijn, terwijl de schulden op lange termijn gesplitst zijn in hypothecaire en niet-hypothecaire schulden.

¹⁾ Hieronder zijn 4 bedrijven zonder schuld geteld.

tabel 5.

Vreemd vermogen

	Percentage schulden				Totaalbe- drag der schulden x f.1000,-
	op lange termijn (≥ 1 jaar)			op korte termijn (korter dan 1 jaar)	
	hypothecair	niet- hypothecair	totaal		
NOORD-LIMBURG					
< 40 jaar	46	34	80	20	1.812
40 - 50 jaar	54	25	79	21	1.085
50 - 60 jaar	29	27	56	44	581
≥ 60 jaar	27	31	58	42	136
Totaal	45	30	75	25	3.614
ZUID-LIMBURG					
< 40 jaar	67	8	75	25	463
40 - 50 jaar	78	4	82	18	459
50 - 60 jaar	68	16	84	16	246
≥ 60 jaar	51	13	64	36	138
Totaal	69	9	78	22	1.306

In Noord-Limburg bestaat 75% en in Zuid-Limburg 78% van het vreemd vermogen uit schulden op lange termijn. Bijlage 5a geeft een indeling van de bedrijven naar schulden op lange termijn. In Noord-Limburg heeft 21% en in Zuid-Limburg 23% van de bedrijven geen schuld op lange termijn. De gemiddelde schuld op lange termijn in deze gebieden is resp. f. 19.000,- en f. 16.000,- (van de bedrijven met schuld op lange termijn). Op de grotere bedrijven heeft men over het algemeen een grotere schuld op lange termijn dan op de kleinere bedrijven. Oudere bedrijfshoofden hebben minder schuld op lange termijn dan jongere bedrijfshoofden (bijlage 5a). De schuld op lange termijn is groter naarmate het percentage grond in eigendom groter is (bijlage 5b). Dit is verklaarbaar doordat de aankoop of overneming van onroerende goederen veelal met behulp van een hypothecaire lening met een lange looptijd wordt gefinancierd.

In Noord- en Zuid-Limburg is resp. 60% 1) en 88% 2) van de schulden op lange termijn hypothecair gedekt. Ondanks het hogere percentage grond in eigendom in Noord-Limburg blijkt het gebied t.o.v. Zuid-Limburg een lager percentage schuld op lange termijn en een aanmerkelijk lager percentage hypothecaire schuld op lange termijn te hebben. Het hoge percentage schuld op lange termijn dat in Noord-Limburg niet hypothecair gedekt is, wordt voor een groot gedeelte door familieleden verstrekt (bijlage 6).

Van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar heeft in Noord-Limburg 33% en in Zuid-Limburg 20% geen schuld op lange termijn.

De schulden op korte termijn beslaan in Noord- en Zuid-Limburg 25% en 22% van het vreemd vermogen (tabel 7). De schulden op korte termijn bestaan uit bedrijfsschulden en andere op een later tijdstip van het boekjaar vervallende verplichtingen. In bijlage 7 is een overzicht van de bedrijfsschulden gegeven. Hieruit blijkt dat in Noord- en Zuid-Limburg resp. 90% en 91% van de bedrijven een bedrijfsschuld heeft. In Noord-Limburg is de gemiddelde bedrijfsschuld f. 3058,- en in Zuid-Limburg f. 2548,-. Bij de spreiding van de gemiddelde bedrijfsschuld zijn er tussen Noord en Zuid geen aantoonbare verschillen. De bedrijfsschulden worden groter naarmate de bedrijven groter zijn. Jongere bedrijfshoofden hebben over het algemeen een grotere bedrijfsschuld dan oudere bedrijfshoofden. Dit komt in Zuid-Limburg sterker tot uiting dan in Noord-Limburg (bijlage 7). Een bedrijfsschuld betekent in feite het verkrijgen van een blanco krediet. Onder de overige verplichtingen op korte termijn nemen de belastingsschulden en de debetsaldi op lopende rekening van de boerenleenbank een grote plaats in. De debetsaldi op lopende rekening bij boerenleenbanken behoeven meestal niet hypothecair te zijn gedekt. Mogelijk bestaat er verband tus-

1). $\frac{100}{75} \times 45\% = 60\%$ (zie tabel 5).

2). $\frac{100}{78} \times 69\% = 88\%$ (zie tabel 5).

sen de looptijd en het al of niet hypothecair gedekt zijn van de lening. Tabel 6 geeft een overzicht van de debetsaldi op lopende rekening.

tabel 6.

Lopende rekening
(debetsaldi)

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven		Gemiddeld bedrag per lopende rekening 1)
		met een lopende rekening	zonder lopende rekening	
Noord-Limburg	184	50	134	f.4.410,-
Zuid-Limburg	82	21	61	f.3.110,-

1) Van de bedrijven met een schuld op lopende rekening

In Noord- en Zuid-Limburg heeft resp. 27% en 25% van de bedrijfshoofden een schuld op lopende rekening. De gemiddelde schuld van de lopende rekeningen die debet staan is resp. ruim f. 4.400,- en ruim f. 3.100,-.

§ 2. De kredietgevers

Bij het kredietapparaat dat de landbouw ter beschikking staat kan de volgende onderscheiding worden gemaakt: boerenleenbank, familie, overige kredietgevers.

In tabel 7 is het aandeel van deze kredietgevers in de kredietverlening vermeld.

tabel 7.

Bronnen van vreemd vermogen

	Percentage schulden							
	op lange termijn				op korte termijn			
	boerenleenbank	familie	overige kredietgevers	totaal	boerenleenbank	overige kredietgevers	totaal	Totaal
Noord-Limburg	35	30	10	75	7	18	25	100
Zuid-Limburg	43	25	10	78	5	17	22	100

De boerenleenbanken blijken de voornaamste kredietgevers te zijn. In Noord-Limburg en Zuid-Limburg wordt resp. 42 % en 48 % van de kredieten door boerenleenbanken verstrekt. Van de schulden op lange termijn is in Noord- en Zuid-Limburg resp. 47% 1) en 55% 2) van boerenleenbanken verkregen.

In Noord-Limburg blijkt meer dan 30% (ook onder de overige kredietgevers op korte termijn komt familie voor) en in Zuid-Limburg meer dan 25% door familie verstrekt. Bij de kredietverlening door familie worden vaak geen strenge eisen ten aanzien van de aflossing gesteld. De verstrekking van kredieten door de familie vindt veelal plaats tegelijkertijd met de bedrijfsovername van ouders, met vererving of met boedelscheiding. Bij de bedrijfsovername van ouders krijgt de zoon in eerste instantie krediet voor de overname van de inventaris. De kredietverlening bij vererving of boedelscheiding vindt veelal plaats doordat de rechthebbenden hun recht op goederen in natura niet of slechts gedeeltelijk laten gelden en het hun toekomstige erfdeel geheel of gedeeltelijk als krediet aan het familielid dat het desbetreffende bedrijf overneemt, verstrekken. Verreweg het grootste deel van de door de familie verstrekte kredieten zijn schulden op lange termijn.

Van de schulden op lange termijn wordt 10% door de overige kredietgevers verstrekt. Vooral in Noord-Limburg wordt betrekkelijk veel krediet gegeven door overige particuliere personen onder een niet-hypothecair verband.

De betekenis van de boerenleenbanken voor de kredietverlening is groter naarmate de bedrijven meer grond in eigendom hebben (bijlage 6).

1). $\frac{100}{75} \times 35\% = 47\%$ (tabel 6).

2). $\frac{100}{78} \times 43\% = 55\%$ (tabel 6).

Hoofdstuk 5

De bestedingsruimte

§ 1. De bestedingsruimte en de kredietmogelijkheden

In verband met de investeringsmogelijkheden die het bedrijfshoofd heeft, is het belangrijk te weten over hoeveel geldmiddelen hij kan beschikken, hetzij uit eigen middelen, hetzij uit middelen die door het opnemen van kredieten alsnog zouden kunnen worden verkregen. De eigen middelen bestaan uit kas- en banksaldi alsmede uit die activa die snel in liquide vorm kunnen worden omgezet, verminderd met de schulden op korte termijn. De maximum-kredieten die kunnen worden opgenomen worden bepaald door de onderpandswaarde van de activa verminderd met de schulden op lange termijn en door de rentabiliteit van het bedrijf.

Zoals in hoofdstuk 1 § 1 reeds is vermeld zijn hier geen gegevens omtrent de rentabiliteit beschikbaar.

De kredieten die met inachtneming van de solvabiliteit alsnog kunnen worden opgenomen, noemt men kredietruimte. De beschikbare middelen na gebruikmaking van de maximale kredietmogelijkheden noemt men de bestedingsruimte.

Nu zal de bestedingsruimte in het algemeen niet geheel voor het doen van investeringen kunnen worden aangewend. Dit houdt verband met de noodzakelijke reserve aan kasmiddelen om oogst- en prijsrisico's op te vangen, om aan de normale betalings-verplichtingen binnen de bedrijfssfeer te voldoen en om privé-uitgaven te voldoen. Deze privé-uitgaven kunnen vaak van grote omvang zijn, vooral als men denkt aan hulp die bij huwelijk aan kinderen voor de inrichting van huis of bedrijf wordt geboden, of aan studiekosten van de

grotere kinderen. Er zijn evenwel geen gegevens over al deze verplichtingen in de privé- of bedrijfs sfeer, zodat het bedrag dat voor het doen van investeringen beschikbaar is niet exact kan worden gegeven. Wel kan worden vastgesteld, dat dit bedrag in het algemeen kleiner is dan de bestedingsruimte.

Het aantrekken van vreemd vermogen is aan zekere grenzen gebonden. De bedragen, die maximaal aan vreemd vermogen kunnen worden aangetrokken, zijn beperkt op grond van de liquiditeit van het bedrijf en op grond van de zakelijke zekerheid. De liquiditeitsgrens treedt op doordat de duur van de geldlening door de kredietgever meestal korter is gesteld dan de levensduur van het te financieren actief. Er komen dan bij een kostendekkende produktie tot het tijdstip van het einde van de lening onvoldoende afschrijvingsgelden beschikbaar, zodat uit besparingen of nieuw op te nemen krediet moet worden afgelost. In de praktijk wordt de spanning tussen de afschrijvingen en de aflossingslast getemperd, doordat de geldgevers de onderpandwaarde van de activa veelal lager dan 100% stellen en er dus een gedeelte van de investeringen met eigen vermogen wordt gefinancierd. Bij de levende inventaris is meestal geen sprake van waardevermindering als gevolg van afschrijvingen. Naast een veroudering van dieren staat veelal een aanwas, waardoor de waarde van de veestapel gelijk blijft. De aflossing zal hier geheel uit besparingen gefinancierd dienen te worden. Dit betekent dat de mogelijkheid om de aankoop van levende inventaris met geleend geld te financieren, vooral beperkt is op grond van de aanwezige liquide middelen.

Een onvoldoende rentabiliteit veroorzaakt een gebrek aan liquide middelen. Ook al is er een overschot aan liquide middelen voor het doen van bedrijfsuitgaven, dan is dat op zichzelf nog geen aanwijzing voor een gezonde financiële positie van het bedrijf. Een bedrijf kan toe zijn aan noodzakelijke vernieuwing van bedrijfsgebouwen, wat met grote fi-

nanciële offers gepaard zal moeten gaan. In dit verband moge worden gewezen op de toestand van de landbouwbedrijfsgebouwen in Nederland. De bedrijfsgebouwen zijn over het algemeen oud. Dit is ook in de provincie Limburg, in het bijzonder in Zuid-Limburg, het geval. De aan vernieuwing bestede uitgaven zullen voor een gedeelte door de landbouwers uit eigen middelen moeten worden gefinancierd. Op vele bedrijven waar nieuwbouw noodzakelijk geacht kan worden, is geen afschrijvingspost aanwezig die voldoende groot is om het gedeelte dat bij nieuwbouw uit eigen vermogen moet worden gefinancierd, te kunnen verschaffen. Uiteraard wil dit niet zeggen dat er geen afschrijvingen zijn gevormd. Wel is het de vraag of voldoende afschrijvingen zijn gereserveerd voor de dure vervanging i.c. de nieuwbouw. Bij een voortdurende stijging van de prijzen zoals die zich in de naoorlogse periode heeft voorgedaan, zal bij een jaarlijkse afschrijving op basis van de vervangingswaarde aan het einde van de afschrijvingsperiode de afschrijvingspost onvoldoende zijn om nieuwbouw te financieren.

Enkele jaren geleden ging men er nog van uit, dat de stijging van de bouwpreizen in Nederland slechts tijdelijk hoger was dan de stijging van het algemene prijspeil. Thans helt men over naar de gedachte dat men hier met een langdurig verschijnsel te maken heeft. Zo bezien is er dus voor degenen, die bouwplannen hebben, geen reden op goedkopere tijden te wachten. Toch kunnen de bouwpreizen in verhouding tot de rentabiliteit van het bedrijf zo hoog zijn dat men een afwachtende houding t.a.v. de grote herinvesteringen blijft innemen.

Behalve voor een mogelijk bescheiden vernieuwing van de relatief grote voorraad oude gebouwen, wordt er voor de toekomst een uitbreiding van de overige bedrijfsinvesteringen verwacht.

Maar de gevormde afschrijvingsgelden zijn vaak al weer gebruikt om gemaakte schulden af te lossen of om de koop van

grond en het doen van nieuwe bedrijfsinvesteringen te financieren. Voor het financieren van de totale bruto-investeringen (vervangings- en uitbreidingsinvesteringen), zal door onvoldoende liquide middelen dan ook veelal vreemdvermogen dienen te worden aangetrokken. Bij nieuwbouw van boerderijen zal dit als regel het geval zijn.

De tweede beperking voor het opnemen van krediet, de zakelijke zekerheid, hangt samen met de solvabiliteit. De grens van de solvabiliteit ligt op het punt waarbij de verkoopwaarde van de activa gelijk is aan het vreemde vermogen.

Ten einde zich een grote mate van zekerheid te verschaffen dat bij liquidatie de schulden uit de opbrengst van de activa kunnen worden betaald, verstrekken de geldgevers slechts krediet tot een punt dat op "veilige afstand" van de solvabiliteitsgrens is gelegen. Wat hier "veilige afstanden" zijn wordt vaak door de gewoonte bepaald, terwijl de praktijk voortdurend corrigerend optreedt.

Bij de bestedingsruimte kan zoals gezegd onderscheid worden gemaakt tussen de bestedingsruimte op grond van de liquiditeit en de bestedingsruimte op grond van de zakelijke zekerheid. Voor dit onderzoek zijn alleen cijfers beschikbaar over de bestedingsruimte op grond van de zakelijke zekerheid. Hoewel er geen cijfers beschikbaar zijn van de maxima aan krediet die kunnen worden opgenomen met inachtneming van de liquiditeit, is het waarschijnlijk, dat deze grens lager ligt dan de grens die op grond van de zakelijke zekerheid wordt vastgesteld.

De onroerende goederen dienen veelal als onderpand bij de kredietovereenkomsten. De kredietmogelijkheden zijn bepaalde percentages van de aan de goederen toegekende waarden en de vorderingen op lange termijn.

Deze percentages zijn:

grond en gebouwen	66%
uitgeleende gelden	80%.

Het opnemen van krediet met als onderpand de roerende goe-

deren is tot nog toe weinig gebruikelijk. Wel staan de bedrijfshoofden thans bij de aanschaf van nieuwe machines allerlei vormen van aankoopkrediet ter beschikking. De gebruikelijke vormen van aankoopkrediet zijn kredietverlening door de leverancier en huurkoopkredieten. Een minder vaak voorkomende vorm is de kredietverlening onder gelijktijdige eigendomsoverdracht tot zekerheid. Bovendien kan de zekerheid in vele gevallen worden verkregen door borgtocht, waardoor meer krediet kan worden verkregen. Er gaan evenwel stemmen op om binnen het kader van de kredietverlening aan de aanwezige veestapel en landbouwinventaris een onderpandswaarde toe te kennen. Bij het onderzoek van 1957 is aan de landbouwinventaris en de veestapel geen onderpandswaarde toegerekend. Bij dit onderzoek wordt de bestedingsruimte berekend zowel met als zonder toekenning van een onderpandswaarde aan de roerende goederen. Er kan dan een vergelijking worden gemaakt met het onderzoek 1957, terwijl tevens kan worden bepaald welke extra mogelijkheden er zijn tot het opnemen van krediet op onderpandswaarde van roerende goederen.

Ten aanzien van een juridische basis voor de kredietverlening op onderpand voor roerende goederen worde gewezen op het pleidooi voor de invoering van een registerpandrecht, door de Commissie Landbouwkrediet in Nederland in haar rapport van 1959. Het registerpandrecht behelst een registratie van de roerende goederen die met een pandrecht zijn belast. Hierdoor wordt het dus praktisch uitvoerbaar goederen met een pandrecht te belasten, terwijl deze in het bezit van de eigenaar blijven.

Uit het een en ander blijkt, dat er minimum aan eigen vermogen moet zijn ter financiering van het verschil tussen verkoopwaarde en zekerheidswaarde van de desbetreffende activa en ter financiering van de activa die geen zekerheidswaarde hebben. In hoofdstuk 3 is betoogd dat het eigen vermogen een indicatie vormt voor de financiële weerstand

van het bedrijf. Dit kunnen wij nu uitbreiden door te stellen dat het eigen vermogen en de samenstelling van de activa de bestedingsruimte van het bedrijf bepalen.

§ 2. Spreiding van de bestedingsruimte en de kredietruimte

Tabel 8 geeft de spreiding van de bestedingsruimte na gebruik van de maximale kredietruimte - berekend op grond van de zakelijke zekerheid (excl. de onderpandswaarde voor roerende goederen) - voor verschillende groepen bedrijven weer. Tabel 9 geeft de spreiding van de kredietruimte met en zonder toekenning van de onderpandswaarde voor roerende goederen weer.

Uit tabel 8 blijkt dat de spreiding van de bestedingsruimte voor het totaal van de bedrijven in Zuid-Limburg groter is dan voor het totaal van de bedrijven in Noord-Limburg. Ook bij de indeling naar leeftijd is de spreiding in Zuid-Limburg steeds groter dan in Noord-Limburg. Bij de eigendomsbedrijven (>80% van de grond in eigendom) is de spreiding in Noord-Limburg bijna het dubbele van die in Zuid-Limburg en ook bij de pachtbedrijven (<20% van de grond in eigendom) is zij in Noord-Limburg groter. In beide gebieden is de spreiding kleiner naarmate er meer grond in eigendom is en naarmate de bedrijfshoofden ouder zijn. Gezien naar grootteklasse is de spreiding in Noord-Limburg voor beide klassen vrijwel gelijk, in Zuid-Limburg ontlopen zij elkaar weinig. Vergelijkt men de grootteklassen van de twee gebieden dan is voor beide klassen de spreiding in het zuiden groter dan in het noorden.

De bestedingsruimte voor de bedrijven in Noord-Limburg is aanmerkelijk groter dan voor de bedrijven in Zuid-Limburg. De mediaanwaarde voor de bedrijven in Noord is f. 3300,- per ha tegen f. 1720,- per ha in Zuid. Voor een bedrijf van b.v. 10 ha zou dit neerkomen op een bestedingsruimte van respek-

tievelijk f. 33.000,- in Noord en f. 17.200,- in Zuid. De mediaanwaarde is in beide gebieden het hoogst voor de groep bedrijfshoofden van 60 jaar en ouder, namelijk f.5520,- per ha in Noord en f. 4010,- per ha in Zuid.

Uit de grenswaarden van het eerste sextiel blijkt, dat 1/6 van de bedrijven in Noord-Limburg een bestedingsruimte van minder dan f. 850,- per ha heeft, in Zuid-Limburg zelfs van minder dan f. 400,- per ha. Nu geeft de verdere indeling van

tabel 8.

Bestedingsruimte (excl. roerende goederen)

	Aantal bedrij- ven	1/6	3/6	5/6	1/6	3/6	5/6
		v/d bedrijven heeft na ge- bruikmaking van de maximum kredietruimte een beste- dingsruimte gelijk aan of kleiner dan x f.10,- p.ha			de grenswaarden uitgedrukt als indices van de mediaan = 100		
NOORD-LIMBURG							
7-10 ha	91	92	330	619	28	100	188
10-15 ha	93	52	330	572	16	100	173
Totaal	184	82	330	611	25	100	185
<20% eigendom	39	- 44	84	246	- 52	100	293
20-80% eigendom	78	98	350	569	28	100	163
≥80% eigendom	67	194	414	709	47	100	171
<40 jaar	62	- 39	122	333	- 32	100	273
40-50 jaar	52	110	319	511	34	100	160
50-60 jaar	50	271	459	736	59	100	160
≥60 jaar	20	397	552	845	72	100	153
ZUID-LIMBURG							
7-10 ha	41	48	233	546	21	100	234
10-15 ha	41	32	159	401	20	100	252
Totaal	82	35	172	512	20	100	298
<20% eigendom	33	- 28	83	196	- 33	100	236
20-80% eigendom	40	106	274	564	39	100	206
≥80% eigendom	9	159	360	401	44	100	111
Leeftijd							
<40 jaar	27	- 18	85	268	- 21	100	315
40-50 jaar	25	16	172	382	9	100	222
50-60 jaar	15	89	351	525	25	100	150
≥60 jaar	15	135	401	682	34	100	170

de bedrijven in groepen wel aan dat de situatie voor de oudere bedrijfshoofden gunstiger ligt dan voor de jongere en voor de eigendomsbedrijven gunstiger dan voor de pachtbedrijven, maar met een bestedingsruimte in bovengenoemde orde van grootte zal er onvoldoende financiële armslag zijn voor modernisering van de bedrijfsopzet en de daarmee verband houdende investeringen in herstel of vernieuwing van bedrijfsgebouwen. Een bestedingsruimte zoals aangegeven door het eerste sextiel kan zelfs voor de eigendomsbedrijven, die relatief gezien een hoge bestedingsruimte hebben, in de praktijk onvoldoende blijken. Een paar voorbeelden kunnen dat wellicht demonstreren.

Een eigendomsbedrijf van 9 ha met melkkoeien, akkerbouw, veel kippen en een aantal mestvarkens. De boer krijgt het advies het melkvee op te ruimen, meer akkerbouw te gaan doen, stal en schuur te verbouwen voor mestvarkens en zijn kippenstapel uit te breiden en daarvoor een hok bij te zetten. Kosten vee-stapel: f.5.000,- voor kippen + f.15.000,- voor mestvarkens, minus f.9.000,- voor afstoten rundvee = f.11.000,-.

Kosten gebouwen: verbouwing f.11.000,- + f.5.000,- voor kippenhok = f.16.000,-. Totale kosten f.27.000,-.

Aangenomen dat de verbouwingskosten een even grote waardevermeerdering van de gebouwenopstand betekenen (iets wat in feite lang niet altijd waar is, zeker niet als oudere of oude objecten gesloopt worden) zal de boer 34% van de gebouwenpost + de post aankoop vee uit zijn huidige bestedingsruimte dienen te financieren. Hij moet daarvoor minimaal een bestedingsruimte van ongeveer f.1.830,- per ha hebben.

De grenswaarden van de bestedingsruimte laten zien dat een aantal bedrijven een dergelijke modernisering niet aan zou kunnen.

Zou een bedrijf aan nieuwbouw toe zijn, dan zijn de benodigde bedragen uiteraard nog veel hoger.

Een eigendomsbedrijf van 12 ha met slechte bedrijfsgebouwen, 10 melkkoeien, 12 stuks jongvee, enkele zeugen en 50 mest-

varkens. De boer krijgt het advies een nieuwe rundveestapel te bouwen voor 18 melkkoeien en 12 stuks jongvee, de zeugen af te stoten en uit te breiden tot 150 mestvarkens. Kosten veestapel: f. 10.800,- voor melkkoeien + f. 12.000,- voor mestvarkens, minus f. 1.500,- voor afstoten zeugen = f. 21.300,-. Kosten gebouwen: f. 24.000,- voor nieuwe rundveestal + f. 9.000,- verbouwing oude stal voor mestvarkens = f. 33.000,-. Rekent men met een onderpandswaarde voor de gebouwen van 66% voor de gebouweninvesteringen, dan zal de boer uit zijn huidige bestedingsruimte dienen te financieren 34% van de gebouwenkosten + de post aankoop vee. Hij moet daarvoor minimaal een bestedingsruimte van ongeveer f. 2.700,- per ha hebben. Tabel 8 laat zien dat een groot aantal bedrijven een dergelijk advies nooit zou kunnen opvolgen; zij missen er de financiële kracht toe.

Uit de grenswaarden van het vijfde sextiel blijkt dat de uitloop naar boven groot is. In Noord-Limburg heeft 1/6 van de bedrijfshoofden een bestedingsruimte van meer dan f. 6.110,- per ha en in Zuid-Limburg van meer dan f. 5.120,- per ha.

Voor de totale omvang van de bestedingsruimte is de omvang van de kredietruimte van groot belang. Tabel 9 geeft de spreiding van de kredietruimte weer, waarbij de linker helft van de tabel aansluit bij de in tabel 8 gegeven bestedingsruimte. In de rechter helft van de tabel wordt de spreiding van de kredietruimte weergegeven, indien men bij de berekening van de kredietruimte ook aan roerende goederen een onderpandswaarde toekent. Als norm voor deze onderpandswaarde is 50% van de boekwaarde aangehouden. In de laatste kolom is het verschil tussen de mediaanwaarden van de kredietruimte inclusief roerende goederen en de kredietruimte exclusief roerende goederen weergegeven. Bijlage 8 geeft de grenswaarden van tabel 9 weer uitgedrukt als indices van de mediaan.

tabel 9.

Kredietruimte

	Aantal bedrijven	1/6	3/6	5/6	1/6	3/6	5/6	Verschil tussen de mediaan B en A in f.10,- per ha
		van de bedrijven heeft een bedrag van ... x f.10,- per ha aan kredietruimte na gebruikmaking van de maximale kredietmogelijkheden						
		roerende goederen zijn geen onderpand (A)			roerende goederen zijn onderpand (B)			
NOORD-LIMBURG								
7 - 10 ha	91	36	243	428	156	380	550	137
10 - 15 ha	93	20	256	492	155	365	577	109
Totaal	184	36	249	466	155	372	577	123
< 20% eigendom	39	-49	11	158	49	140	229	129
20 - 80% eigendom	78	117	307	425	176	407	536	100
≥ 80% eigendom	67	152	352	550	254	448	640	96
< 40 jaar	62	-34	94	277	101	199	407	105
40 - 50 jaar	52	118	249	428	220	365	573	116
50 - 60 jaar	50	203	376	510	282	480	640	104
≥ 60 jaar	20	238	398	550	307	484	638	86
ZUID-LIMBURG								
7 - 10 ha	41	7	143	393	132	264	492	121
10 - 15 ha	41	-20	122	349	93	240	456	118
Totaal	82	- 9	122	373	101	245	458	123
< 20% eigendom	33	-38	18	116	58	142	258	124
20 - 80% eigendom	40	76	192	413	192	306	552	114
≥ 80% eigendom	9	145	305	481	286	397	578	92
< 40 jaar	27	-31	57	199	75	174	350	117
40 - 50 jaar	25	8	89	288	132	209	400	120
50 - 60 jaar	15	37	265	397	131	420	533	155
≥ 60 jaar	15	116	300	499	199	375	624	75

Het blijkt dat het spreidingsbeeld van de kredietruimte zonder onderpandswaarde voor roerend goed in grote lijnen overeenkomt met het spreidingsbeeld van de bestedingsruimte zoals dat in tabel 8 werd gegeven.

De spreiding is voor het totaal van de bedrijven in Zuid groter dan in Noord en ook bij de indeling naar leeftijd is de spreiding in Zuid-Limburg steeds groter dan in Noord-Limburg. Bij de eigendomsbedrijven valt er tussen de twee gebieden nu evenwel geen verschil te constateren, terwijl daarentegen de pachtbedrijven in Noord juist een enorme spreiding in kredietruimte te zien geven vergeleken bij de pachtbedrijven in Zuid.

Voor het totaal van de bedrijven is zowel in Noord als in Zuid de spreiding van de kredietruimte zonder onderpandswaarde voor roerend goed slechts 10% groter dan de spreiding in de bestedingsruimte. Deze iets grotere spreiding is het gevolg van de spreiding naar beneden in de kredietruimte voor de pachtbedrijven, vooral in Noord-Limburg. In totaal heeft tussen 1/6 en 2/6 van de pachtbedrijven een negatieve kredietruimte. In Zuid-Limburg, waar relatief meer pachtbedrijven voorkomen heeft zelfs meer dan 1/6 van het totaal aantal bedrijven een negatieve kredietruimte.

De spreiding in de kredietruimte met onderpandswaarde voor roerend goed is beduidend lager dan in de kredietruimte zonder onderpandswaarde voor roerend goed, waarbij het verschil in spreiding juist enorm groot is voor de pachtbedrijven. Door de toekenning van onderpandswaarde aan roerend goed wordt niet alleen de spreiding naar boven vermindert, maar ook de spreiding naar beneden wordt geringer. Er zijn nog slechts twee bedrijven waar ook dan nog een negatieve kredietruimte wordt geconstateerd.

De kredietruimte vormt veelal het grootste deel van de bestedingsruimte en vergroting van de kredietruimte door toekenning van onderpandswaarde aan de roerende goederen vergroot de bestedingsruimte van een bedrijf met een gelijk no-

minimaal bedrag. Vergelijkt men de grenswaarden van de sectiën in tabel 9 met elkaar dan blijkt dat de kredietruimte en daarmee de bestedingsruimte op deze manier belangrijk wordt uitgebreid, want alle grenswaarden ondergaan een belangrijke stijging. Had b.v. 5/6 van de bedrijven in Noord eerst een kredietruimte van meer dan f. 360,- per ha, nu heeft 5/6 een kredietruimte van meer dan f. 1.550,- per ha. Had bijvoorbeeld de helft van de bedrijven in Zuid eerst een kredietruimte van meer dan f. 1.220,- per ha, nu heeft de helft een kredietruimte van meer dan f. 2.450,- per ha.

Uit de verschillen in mediaanwaarde blijkt dat de verhogingen elkaar in Noord en Zuid voor het totaal van de bedrijven weinig zullen ontlopen, maar dat zij het grootst is op de bedrijven van 7 - 10 ha in Noord-Limburg.

Gezien naar eigendom van de grond is de verhoging het grootst voor de pachtbedrijven, gezien naar leeftijd valt op dat de verhoging het kleinste is voor de oudere bedrijfshoofden.

Te oordelen naar de verschillen in grenswaarde van de sectiën blijkt de kredietruimte voor de meeste bedrijven met f. 750,- à f. 1.400,- per ha te zijn gestegen.

Kijkt men nu nog eens naar de zojuist gegeven voorbeelden van modernisering van het bedrijf, dan krijgt men een enigszins minder somber beeld te zien. Het bedrijfshoofd op het eigendomsbedrijf moet van de totale kosten nu 34% van de gebouwenpost ad. f. 16.000,- + 50% van de post aankoop vee ad. f. 11.000,- = f. 10.940,- uit zijn bestedingsruimte financieren. Hij moet daarvoor minimaal een bestedingsruimte van f. 1.220,- per ha hebben.

Het bedrijfshoofd op het eigendomsbedrijf van 12 ha moet van de totale kosten nu 34% van de gebouwenpost ad. f. 33.000,- + 50% van de post aankoop vee ad. f. 21.300,- = f. 21.870,- uit zijn bestedingsruimte financieren. Hij moet daarvoor minimaal een bestedingsruimte van f. 1.825,- per ha hebben. Meer dan de helft van de bedrijven in Noord en Zuid zou zo'n advies zonder bezwaar kunnen opvolgen en van

de bedrijven van 7 - 10 ha zou zelfs meer dan 5/6 het eerste advies kunnen opvolgen.

De vraag of er investeringen gedaan moeten worden wordt evenwel niet in de eerste plaats beantwoord door de mogelijkheden welke de bestedingsruimte biedt. Vooraf dient vast te staan dat de investering gewenst is uit een oogpunt van rentabiliteit van het bedrijf.

Hierboven bleek dat uitgaand van de in § 1 gegeven normen voor onderpandswaarde een aantal bedrijven, en dan vooral pachtbedrijven, een negatieve kredietruimte had, terwijl er na toekenning van onderpandswaarde aan roerend goed nog slechts twee bedrijven met een negatieve kredietruimte overbleven. Het is wellicht goed erop te wijzen dat een bedrijf met een negatieve kredietruimte zonder onderpandswaarde voor roerend goed, nog geen slecht gefinancierd bedrijf behoeft te zijn, laat staan een slecht bedrijf uit het oogpunt van rentabiliteit.

De negatieve kredietruimte werd vooral aangetroffen bij de pachtbedrijven, die als zodanig reeds weinig zakelijk onderpand te bieden hebben. De verschuiving van negatief naar positief door toekenning van onderpandswaarde aan de veestapel en de inventaris wijst erop, dat kredietverlening op roerend goed een heel normale zaak is.

Hier speelt bovendien nog mee dat als norm een onderpandswaarde van 66% voor grond en gebouwen werd aangehouden. Krijgt een bedrijfshoofd nu bijvoorbeeld met behulp van het Borgstellingsfonds tot een hoger percentage krediet, dan valt zijn kredietruimte negatief uit terwijl toch zeker niet van een ongezonde financiering kan worden gesproken.

Hoofdstuk 6

Vergelijking met uitkomsten van het vorig onderzoek

§ 1. Prijsverschillen en inkomensverschillen

Ten einde de financiële positie van de landbouwbedrijven in 1957 en 1962 met elkaar te vergelijken worden de ontwikkeling van het agrarisch inkomen en de waarderingsverschillen van 1957 en 1962 nader bezien.

De naoorlogse periode wordt gekenmerkt door een voortdurende opwaartse prijsbeweging. In de agrarische sector komt dit voornamelijk in de kostenfactoren tot uiting. De prijzen van de eindproducten zijn in mindere mate gestegen dan de kosten. De divergentie in het prijsverloop van de kostenfactoren en de prijzen van de eindproducten doet vermoeden dat de netto-opbrengsten achteruit zijn gegaan. Dit blijkt ook het geval te zijn, al is de achteruitgang niet groot. De betrekkelijk geringe achteruitgang van het bedrijfsresultaat is het gevolg van een rationalisering bij de bedrijfsvoering. Het inkomen van de boer gaat relatief minder sterk achteruit dan het bedrijfsresultaat. Bedrijfseconomisch gezien bestaat het inkomen van de boer behalve uit het bedrijfsresultaat uit een vergoeding voor eigen arbeid, een vergoeding voor de bedrijfsleiding en een rentevergoeding voor het eigen vermogen dat in het bedrijf is geïnvesteerd. De vergoeding voor de eigen arbeid stijgt met de kosten. Het inkomen van de boer heeft daardoor de neiging te stijgen al wordt de stijging door het dalende bedrijfsresultaat getemperd. Het nominale agrarische inkomen in Nederland neemt in de periode 1957-1962 toe, maar in vergelijking met de ontwikkeling van het nationale inkomen vertoont het agrarisch inkomen een relatieve achteruitgang.

Door de relatief sterkere stijging van de lonen in de landbouw vergeleken bij de industrielonen en vooral door de sterke daling van het aantal agrarische werkers, is het agrarisch inkomen per werker sinds 1954 evenwel belangrijk gestegen.

Het inkomen van de boer dient, behalve voor het doen van consumptieve uitgaven, voor aflossingsverplichtingen en besparingen.

Zodra het gedeelte van het inkomen dat gespaard wordt terugloopt, is er reeds sprake van een vermindering van de besparingen. De besparingen kunnen als gevolg van een stijging van het inkomen, ook al nemen zij relatief af, nominaal wel gelijk blijven of stijgen.

De prijsstijgingen brengen tevens het probleem van de balanswaarderingen van de activa met zich mede.

Het landelijk onderzoek was gebaseerd op de fiscale gegevens van 1957. Het onderzoek van 1964 is gebaseerd op fiscale gegevens van 1962.

De fiscale waardering was in 1957 lager dan de reële waarde, om deze reden zijn de fiscale gegevens van 1957 ten behoeve van het onderzoek geherwaardeerd. Na deze herwaardering was de waarde nog steeds hoger dan de boekwaarde, het verschil was evenwel minder groot dan met de fiscale gegevens het geval was. Indien verder over boekwaarde en waarderingen gesproken wordt, dan is hiermede bedoeld de waarde na herwaardering.

In het algemeen passen de boekhoudingen zich niet van jaar tot jaar aan de prijsstijgingen aan. De waarde van de activa die tot de dode inventaris behoren, wordt gedurende de gehele periode dat zij deel van de inventaris uitmaken, berekend op basis van de aankoopwaarde. Uiteraard wordt wel rekening gehouden met de gebruikelijke afschrijvingspercentages.

De veestapel wordt veelal een aantal jaren tegen normbedragen gewaardeerd. De normbedragen zijn evenwel aan het prijsverloop aangepast.

Ten aanzien van de waardering van de grondprijzen heeft even-

eens een langzame aanpassing plaats. Tot en met 1962 had de waardering van de gronden plaats volgens wettelijke normen die van tijd tot tijd werden gewijzigd.

In de boekhoudingen van 1957 varieerden de grondprijzen van \pm f. 1.500,- tot \pm f. 3.500,- per ha. De meeste waarderingen lagen tussen f. 2.000,- en f. 3.000 per ha.

Voor 1962 is door het boekhoudbureau een uniform bedrag van f. 5.500,- per ha aangehouden. De gemiddelde boekwaarde van de gebouwen was in 1962 in de grootteklassen 7 - 10 ha en 10 - 15 ha resp. f. 26.000 en f. 34.000,-. In 1957 waren deze waarderingen resp. f. 11.000,- en f. 15.000,-.

De waarde van de inventaris is in 1962 ruim f. 900,- per ha hoger dan in 1957. De landbouwinventarisaties laten sinds 1957 een voortdurende toeneming van het machine- en werktuigenpark zien. De veestapel is sinds 1957 groter van omvang geworden en hoger gewaardeerd.

De fiscale gegevens van 1962 zijn niet geherwaardeerd.

Dit lijkt ook minder nodig, omdat de fiscale waardering in 1962 belangrijk dichter bij de verkoopwaarde van grond en gebouwen lag dan bij de fiscale waardering van 1957 het geval was.

De vergelijking tussen 1957 en 1962 zal worden gemaakt aan de hand van de voor beide jaren gelijke paragraafindeling. De vergelijking zal zich verder bepalen tot de in het oog lopende verschillen. De onderzoeken worden verder aangeduid als het onderzoek 1957 en 1962. De krediet - ruimte is voor 1957 niet apart bepaald, zodat vergelijking hier dus niet mogelijk is.

§ 2. Doel en opzet van het onderzoek

Beide onderzoeken hebben als doel een inzicht te krijgen in de financiële positie van de landbouwbedrijven. Het onderzoek 1962 is te beschouwen als een herhaling van het onderzoek 1957.

Het materiaal van het onderzoek 1962 is twee jaar oud (in 1965). Het materiaal van het onderzoek 1957 was in 1962, het jaar van uitvoering, 4 jaar oud. Het materiaal van 1957 was geherwaardeerd omdat de oorspronkelijke berekening te laag was; met het materiaal van 1962 is dit niet gebeurd.

Ook na herwaardering was de waarde van de activa in 1957 nog aan de lage kant. Bij beide onderzoeken is het boekhoudmateriaal afkomstig van het boekhoudbureau van de L.L.T.B.

De indeling in Noord- en Zuid-Limburg is in beide onderzoeken gelijk. De steekproef omvatte in beide jaren alleen landbouwbedrijven en was voor de bedrijven van 7-15 ha als volgt verdeeld:

	1957			1962		
	7-10 ha	10-15 ha	7-15 ha	7-10 ha	10-15 ha	7-15 ha
Noord-Limburg	33	33	66	91	93	184
Zuid-Limburg	25	31	56	41	41	82
Limburg	58	64	122	132	134	266

Bij het onderzoek in 1957 was Zuid-Limburg sterker vertegenwoordigd dan Noord-Limburg. Het steekproefmateriaal 1957 bevatte landbouwbedrijven boven 4 ha, de steekproef 1962 uitsluitend landbouwbedrijven van 7-15 ha. Verder is bij beide onderzoeken het materiaal op dezelfde wijze verwerkt, maar in een aantal gevallen sluit de grootteklasseindeling in 1957 niet aan bij die van 1962.

Uit de gegevens van 1957 en 1962 blijkt het volgende over het balanstotaal per ha.

	1957		1962	
	7 - 10 ha	10 - 15 ha	7 - 10 ha	10 - 15 ha
Noord-Limburg	5.885	5.009	9.843	9.478
Zuid-Limburg	5.244	4.843	7.540	7.306

Het onderzoek 1957 laat voor Noord-Limburg een hoger balans-totaal zien dan voor Zuid-Limburg. Dit is eveneens het geval in 1962. Wel zijn de verschillen groter geworden. Dit is te verklaren door de hogere waardering van de grond in 1962.

In Noord-Limburg immers heeft men meer grond in eigendom dan in Zuid-Limburg. In 1957 is volgens de gemiddelde steekproef van beide gebieden de investering per ha in de veestapel, dode inventaris en veldinventaris in de grootteklassen 4-10 ha en 10-20 ha resp. f. 1.508,- en f. 1.374,-. In 1962 is de balanswaarde per ha van deze vermogensbestanddelen voor de grootteklassen van 7-15 ha voor Noord- en Zuid-Limburg beide ± f. 2.200,-. Het verschil in investering in roerende goederen is tamelijk groot en niet alleen door prijsstijgingen veroorzaakt. Het een en ander wijst erop dat er sinds 1957 een intensivering heeft plaatsgehad, enerzijds door intensivering in de veehouderij, anderzijds door uitbreiding van de mechanisatie. Wat de spreiding betreft kan worden opgemerkt: in het algemeen is de spreiding in 1962 minder groot dan in 1957. Een uitzondering vormen de bedrijven van 10-15 ha in Zuid-Limburg.

Op deze bedrijven is de spreiding in 1962 groter dan in 1957.

§ 3. Het eigen vermogen

Als gevolg van de hogere waardering van grond en gebouwen en andere activa in 1962, ligt het voor de hand dat het eigen vermogen in 1962 een hogere boekwaarde heeft dan in 1957. Dit blijkt ook het geval te zijn. Volgens de boekhoudgegevens van 1957 was op de bedrijven van 7-20 ha in Noord- en Zuid-Limburg het eigen vermogen f. 50.000,-. In 1962 was op de bedrijven van 7-15 ha in Noord- en Zuid-Limburg het eigen vermogen resp. f. 90.000,- en f. 60.000,-. De gemiddelde oppervlakte grond per bedrijf in eigendom is in Noord-Limburg evenwel groter dan in Zuid-Limburg. De grotere toeneming van het nominale eigen vermogen die Noord-Limburg t.o.v. Zuid-Lim-

burg laat zien, is het gevolg van de belangrijk hogere waardering die de grond in 1962 t.o.v. 1957 heeft gekregen. Het percentage eigen vermogen is in 1962 zowel in Noord- als in Zuid-Limburg 79%. In 1957 was het percentage eigen vermogen op de bedrijven van 7-15 ha in Noord- en Zuid-Limburg resp. 82% en 84%. De stijging van het nominale bedrag eigen vermogen en de daling van het percentage eigen vermogen wijst op een toeneming van de schulden. De spreiding van de percentages eigen vermogen is in 1957 en 1962 praktisch gelijk.

§ 4. De schuldenpositie

Het percentage eigen vermogen was in beide gebieden in 1962 lager dan in 1957. De boekwaarde van de activa was in 1962 belangrijk groter dan in 1957. Hieruit is reeds een groei van de schulden af te leiden. In 1957 had in Noord-Limburg 68% van de bedrijven van 7-20 ha een schuld op lange termijn, in Zuid-Limburg was dit cijfer 61%. In 1962 waren deze percentages voor de bedrijven van 7-15 ha resp. 79% en 77%.

De gemiddelde bedragen voor schulden op lange termijn waren voor de bedrijven met een schuld op lange termijn in 1957 voor Noord- en Zuid-Limburg resp. rond f. 11.000,- en f. 12.000,-. In 1962 waren voor Noord- en Zuid-Limburg de desbetreffende schuldbedragen resp. rond f. 19.000,- en f. 16.000,-.

Vergelijking van de schulden op lange termijn naar hypothecaire en niet-hypothecaire schulden geeft als resultaat dat in 1962 het percentage hypothecaire schulden groter is dan in 1957. Naar verhouding zijn vooral in Zuid-Limburg de hypothecaire schulden toegenomen. De schulden op korte termijn bestaan hoofdzakelijk uit bedrijfsschulden en belastingschulden. In 1957 had in Noord-Limburg van de bedrijven van 7-20 ha 72% een bedrijfsschuld; voor Zuid-Limburg was dit percentage 86%. In 1962 waren voor de bedrijven van 7-15 ha in Noord-

en Zuid-Limburg de percentages bedrijven met bedrijfsschuld resp. 90% en 91%.

In 1957 was op de bedrijven van 7-10 ha in Noord- en Zuid-Limburg het bedrag van de bedrijfsschuld resp. f. 1.020,- en f. 780,-. In 1962 was in Noord- en Zuid-Limburg het bedrag van de bedrijfsschuld resp. f. 3.058,- en f. 2.548,-.

Het blijkt dus dat tussen 1957 en 1962 zowel het percentage bedrijven met bedrijfsschuld als het bedrag van de bedrijfsschuld toeneemt. Een indeling van de schulden naar kredietgevers laat zien dat sinds 1957 de positie van de boerenleenbanken als kredietgevers belangrijker is geworden.

§ 5. De bestedingsruimte

In het onderzoek 1957 zijn twee begrippen over de bestedingsruimte gebruikt. Deze begrippen zijn de bestedingsruimte uit eigen middelen en de maximale bestedingsruimte, d.i. de bestedingsruimte via gebruikmaking van de maximale kredietmogelijkheden. Het onderzoek 1962 kent maar één begrip bestedingsruimte, overeenkomend met de maximale bestedingsruimte van 1957.

Bij beide onderzoeken is de bestedingsruimte gezien vanuit het spreidingsbeeld. Om een inzicht in de spreiding te krijgen zijn de waarnemingen naar oplopende waarde gerangschikt. De waarden behorende bij 1/6, 3/6 en 5/6 van het aantal waarnemingen zijn vermeld. De waarde vermeld bij 3/6 van het aantal waarnemingen noemt men de mediaanwaarde.

De bestedingsruimte is in 1962 aanmerkelijk groter dan bij het onderzoek 1957. De mediaanwaarden in beide jaren zijn voor de bedrijven van 7-15 ha:

Bestedingsruimte per ha in gld.		
	1957	1962
Noord-Limburg	1.120	3.300
Zuid-Limburg	1.110	1.720

Dit houdt verband met de grotere onderpandswaarde die de grond en de gebouwen door de hogere waardering hebben gekregen. Juist in Noord-Limburg met gemiddeld meer grond in eigendom dan in Zuid-Limburg is het verschil tussen de mediaanwaarden, die de (maximale) bestedingsruimte weergeven, het grootst.

Om de spreiding te kunnen vergelijken moet men de mediaan = 100 stellen. Doet men dit, dan krijgt men het volgende beeld voor de bedrijven van 7-15 ha:

		1/6	3/6	5/6
1957	Noord-Limburg	29	100	299
	Zuid-Limburg	26	100	219
1962	Noord-Limburg	25	100	185
	Zuid-Limburg	20	100	298

Nu blijkt dat de spreiding in bestedingsruimte naar boven in 1962 in Noord belangrijk kleiner is en in Zuid veel hoger is dan in 1957.

De financiële positie van de bedrijven in Noord-Limburg is gunstiger dan die van de bedrijven in Zuid-Limburg. Lag in 1957 de bestedingsruimte per ha voor Noord en Zuid nog in dezelfde orde van grootte, in 1962 is deze voor Noord bijna het dubbele van die in Zuid.

Samenvatting

In 1962 is er een onderzoek ingesteld naar de financiële positie van de landbouwbedrijven in de provincie Limburg.

Het een en ander hield verband met de toenemende behoefte aan financieringsmiddelen en de veranderingen van het financieringspatroon. De toenemende financieringsbehoefte was het gevolg van een toeneming van de investeringen. De verandering van het financieringspatroon was het gevolg van het wegvloeiën van vermogen uit de agrarische sector via vererving. Dit laatste verschijnsel loopt parallel met de afvloeiing van boerenzoons uit de landbouw.

Een vraag die zich hierbij voordoet: is de financiële positie van de boeren stevig genoeg om hetzij uit eigen middelen, hetzij door het opnemen van krediet in de behoefte aan financieringsmiddelen te voorzien.

Het onderzoek dat in 1962 is uitgevoerd was gebaseerd op boekhoudingen van 1957. De fiscale balanswaardering van de boekhoudingen was laag en daarom ten behoeve van het onderzoek gecorrigeerd.

Ook na deze correctie was de waardering van de activa nog aan de veilige kant.

In 1964 is het onderzoek naar de financiële positie van de landbouwbedrijven herhaald. Het materiaal bestaat uit fiscale boekhoudingen van 1962. Bij beide onderzoeken is het materiaal verkregen van het boekhoudbureau van de L.L.T.B.

In het vervolg van deze samenvatting zullen de onderzoeken worden aangeduid als het onderzoek 1957 en het onderzoek 1962. Het onderzoek 1957 omvat de landbouwbedrijven boven 4 ha, dat van 1962 de landbouwbedrijven van 7-15 ha.

Er is een geografische scheiding aangebracht tussen Noord-Limburg en Zuid-Limburg. Deze scheiding ligt bij de gemeenten Susteren, Roosteren, Ohé en Laak en Stevensweert, met dien verstande dat deze gemeenten in Zuid-Limburg liggen.

Zuid-Limburg bestaat hoofdzakelijk uit lössgronden, Noord-Limburg hoofdzakelijk uit zandgronden en zanderige leemgronden. Beide gebieden hebben het gemengde bedrijfstype. Verder zijn voor de verwerking van het materiaal de volgende criteria aangelegd: grootteklassen 7-10 ha en 10-15 ha; leeftijd beneden 30 jaar, 30-40 jaar, 40-50 jaar, 50-60 jaar, 60 jaar en ouder; grondeigendom beneden 20%, 20-40% eigendom, 40-60% eigendom, 60-80% eigendom, 80% en meer eigendom.

In de tekst worden de bedrijven met minder dan 20% eigendom pachtbedrijven genoemd en de bedrijven met 80% en meer eigendom eigendomsbedrijven.

De voornaamste conclusies uit het rapport samenvattend kan men het volgende constateren.

1. Het gemiddelde belanstotaal per ha per bedrijf blijkt voor Noord- en Zuid-Limburg resp. f.9658,- en f.7423,- te zijn. Dit opmerkelijk verschil tussen de gebieden is grotendeels uit het grotere percentage grond ineigendom te verklaren. In Noord-Limburg is namelijk relatief meer grond in eigendom van de gebruiker.

Beschouwd men het balanstotaal als identiek met de investeringen dan kan men zeggen dat de investeringen per ha op de bedrijven van 7-10 ha hoger zijn dan op de bedrijven van 10-15 ha, terwijl oudere bedrijfshoofden een hogere investering per ha hebben dan jongere bedrijfshoofden. Eigendomsbedrijven hebben een investeringsniveau dat per ha meer dan het dubbele van de pachtbedrijven bedraagt.

De gemiddelde investering per bedrijf in dode en levende inventaris is in Zuid nauwelijks hoger dan in Noord.

De gemiddelde balanswaarde van de gebouwen is vrijwel gelijk in beide gebieden.

2. De spreiding van de balanstotalen per ha per bedrijf is voor het totaal van de bedrijven naar boven even groot als naar beneden, zowel in Noord als in Zuid. De spreiding is het grootst op de bedrijven van 10-15 ha in Zuid-Limburg.

zij is het kleinst op de eigendomsbedrijven.

3. Het eigen vermogen - het verschil tussen de bezittingen en schulden - is een maat voor de solvabiliteit van het bedrijf. Zowel in Noord- als in Zuid-Limburg vormt het eigen vermogen 79% van het balanstotaal. Hierbij is het persoonlijk vermogen in het bedrijfsvermogen begrepen.

In Noord-Limburg is het gemiddelde eigen vermogen f. 90.000,- en in Zuid-Limburg f. 60.000,-. Het eigen vermogen neemt toe naarmate de bedrijven groter zijn en oudere bedrijfshoofden hebben een hoger percentage eigen vermogen dan jongere bedrijfshoofden. De spreiding van de percentages eigen vermogen blijkt gering te zijn, maar is bij de lagere percentages eigen vermogen groter dan bij de hogere percentages. De spreiding is het kleinst bij de oudere bedrijfshoofden. Het spreidingsbeeld wordt dus gekenmerkt door geringe verschillen in percentages vreemd vermogen en betrekkelijk geringe spreidingsverschillen tussen de verschillende groepen bedrijven.

4. Zowel in Noord-Limburg als in Zuid-Limburg is bijna 80% van de bedrijfsactiva met eigen vermogen gefinancierd. Dit betekent dat de schulden in de landbouw - 20% van het balanstotaal - zowel in relatieve als in absolute zin niet hoog zijn. De schuldenpositie bij het begin van zelfstandig worden is meestal ongunstiger dan in een latere periode van boer-zijn.

Het blijkt dat in Noord-Limburg en in Zuid-Limburg resp. 75% en 79% van de schulden bestaat uit een schuld op lange termijn (langer dan 1 jaar). De gemiddelde schuld op lange termijn in deze gebieden is resp. rond f. 19.000,- en f. 16.000,- (van de bedrijven met schuld op lange termijn). Op de grotere bedrijven heeft men over het algemeen een grotere schuld op lange termijn dan op de kleinere bedrijven. Oudere bedrijfshoofden hebben minder schuld op lange termijn dan jongere bedrijfshoofden.

De schuld op lange termijn is groter naarmate het percentage grond in eigendom groter is. In Noord-Limburg is 60% van de schulden op lange termijn hypothecair gedekt, in Zuid-Limburg is dat 90%.

5. De boerenleenbanken zijn de voornaamste kredietgevers. In Noord-Limburg is 42% en in Zuid-Limburg 48% van de kredieten door boerenleenbanken verstrekt. In deze gebieden is resp. meer dan 30% en meer dan 25% van de kredieten door familie verstrekt. Verreweg het grootste deel van de door de familie verstrekte kredieten zijn schulden op lange termijn.
6. In Noord- en Zuid-Limburg heeft resp. 90% en 91% van de bedrijven een bedrijfsschuld. In Noord-Limburg is de gemiddelde bedrijfsschuld f. 3.058,- en in Zuid-Limburg f. 2.548,-. De bedrijfsschulden zijn schulden op korte termijn zoals b.v. leveranciersschulden. Onder de overige verplichtingen op korte termijn nemen de belastingschulden en de debetsaldi op lopende rekening van de boerenleenbanken een grote plaats in. In Noord- en Zuid-Limburg heeft resp. 27% en ruim 25% van de bedrijfshoofden een schuld op lopende rekening. De schuld van lopende rekeningen die debet staan is resp. ruim f. 4.400,- en ruim f. 3.100,-.
7. De bestedingsruimte geeft aan over hoeveel geldmiddelen het bedrijfshoofd kan beschikken. Afgezien van privé-uitgaven en normale betalingsverplichtingen in de bedrijfs-sfeer staat de bestedingsruimte ter beschikking voor het doen van investeringen. Ruimte tot investeren is evenwel nog geen motief voor het doen van investeringen. Vooropgesteld dient te worden dat investeringen eerst dan mogen gebeuren als zij bijdragen tot de rentabiliteit van het bedrijf.
Een belangrijke component van de bestedingsruimte is de kredietruimte, die belangrijk varieert naargelang men al

of niet onderpandswaarde toekent aan de roerende goederen. De kredietruimte exclusief roerend goed valt voor een flink aantal bedrijven negatief uit. Tussen 1/6 en 2/6 van het aantal pachtbedrijven kent hier een negatieve kredietruimte, in het zuiden zelfs 1/6 van alle bedrijven. Na toekenning van onderpandswaarde aan roerend goed zijn er evenwel nog slechts twee bedrijven met een negatieve kredietruimte.

Door toekenning van onderpandswaarde aan roerend goed wordt de kredietruimte belangrijk uitgebreid, te oordelen naar de stijging van de grenswaarden bedraagt die uitbreiding voor de meeste bedrijven van f. 750,- per ha tot f. 1.400,- per ha.

De mediaanwaarde van de kredietruimte inclusief roerend goed is in Noord f. 3.720,- per ha en in Zuid f. 2.450,- per ha, zij is op de bedrijven van 7-10 ha iets groter dan op de bedrijven van 10-15 ha. Eigendomsbedrijven hebben een grotere kredietruimte dan pachtbedrijven en oudere bedrijfshoofden hebben een hogere kredietruimte dan jongere bedrijfshoofden.

8. De spreiding van de kredietruimte exclusief roerend goed is in Zuid groter dan in Noord, ook bij indeling naar leeftijd van het bedrijfshoofd. Vergeleken bij de pachtbedrijven in Zuid vertonen de pachtbedrijven in Noord evenwel een zeer grote spreiding. De spreiding van de kredietruimte inclusief roerend goed ligt belangrijk lager, voor de pachtbedrijven kan men zelfs van een enorme inkringing van de spreiding spreken. De spreiding is nu het grootst bij de jongere bedrijfshoofden
9. De negatieve kredietruimte exclusief roerend goed werd vooral op de pachtbedrijven aangetroffen. Door toekenning van onderpandswaarde aan roerend goed komen ook deze bedrijven (op twee na) uit op een positieve kredietruimte.

Dit wijst erop dat kredietverlening op roerend goed een heel normale zaak is.

10. De commissie landbouwkrediet pleitte reeds in 1959 voor de invoering van een registerpandrecht omzakelijke zekerheid op roerende goederen te verschaffen.

Zij bepleitte ook dat de kredietinstellingen in de toekomst de kredietverlening niet alleen op de vermogenspositie van het bedrijf moeten baseren maar ook op de rentabiliteit van het bedrijf.

11. Vergeleken bij 1957 zijn de balanstotalen in 1962 voor de bedrijven van 7-15 ha in Noord circa f.4.000,- á f. 4.500,- per ha hoger, in Zuid circa f.2.300,- á f.2.500,- per ha. Voor een groot deel is dit het gevolg van een hogere waardering van activa als grond, gebouwen en inventaris in verband met de tussentijds opgetreden verhoging van het prijsniveau. Daardoor is ook het eigen vermogen toegenomen, van in 1957 circa f.50.000 zowel in Noord als in Zuid, tot in 1962 f.90.000,- in Noord en f.60.000,- in Zuid.

Deze toeneming is naar schatting voor ruim 70% te vinden bij de post grond en gebouwen, maar ook de post roerende goederen is belangrijk gestegen en deze stijging kan niet alleen door veranderingen in waardering verklaard worden. Uitbreiding van de veestapel en voortgaande mechanisatie sinds 1957 spelen hier ook mee.

12. Vergeleken bij 1957 is het percentage eigen vermogen in 1962 lager. De schulden zijn toegenomen, mede doordat in 1962 meer bedrijven schulden op lange termijn hebben dan in 1957. De gemiddelde schuld op lange termijn is bovendien toegenomen met circa f.8.000,- in Noord en circa f.4.000,- in Zuid. Ook het aantal bedrijven met een bedrijfsschuld is toegenomen, terwijl de gemiddelde bedrijfsschuld ongeveer driemaal zo groot werd.

Vooraf de hypothecaire schulden zijn toegenomen, waarbij de positie van de boerenleenbanken als kredietgever belangrijk is versterkt.

13. De kredietruimte, en daarmee de bestedingsruimte, is in 1962 belangrijk groter dan in 1957. Daar in 1957 de kredietruimte niet apart berekend werd en geen onderpandswaarde werd toegekend aan roerend goed, kan alleen de bestedingsruimte exclusief roerend goed vergeleken worden. De mediaanwaarde is in 1962 in Noord f. 2.180,- per ha groter dan in 1957 en in Zuid f. 610,- per ha. Het gevolg is dat de financiële positie van de bedrijven in 1962 in Noord-Limburg gunstiger is dan van de bedrijven in Zuid-Limburg. De bestedingsruimte per ha is in 1962 in Noord bijna het dubbele van die in Zuid.
14. De financiële positie van de Limburgse landbouwbedrijven van 7-15 ha is niet ongunstig te noemen. Gaf de kredietruimte exclusief roerend goed nog een vrij somber beeld te zien, de toekenning van onderpandswaarde aan roerend goed maakt, dat er in het algemeen nog wel ruimte aanwezig is voor het aantrekken van vreemd vermogen.

BIJLAGE 1

Grootte en grondeigendom, leeftijd en grondeigendom

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven met in eigendom % van de grond				
		< 20	20 - 40	40 - 60	60 - 80	≥ 80
NOORD-LIMBURG						
7 - 10 ha	91	16	7	18	22	28
10 - 15 ha	93	23	7	9	15	39
Totaal	184	39	14	27	37	67
< 30 jaar	8	4	-	1	1	2
30 - 40 jaar	54	20	4	3	7	20
40 - 50 jaar	52	5	5	9	12	21
50 - 60 jaar	50	7	4	12	9	18
≥ 60 jaar	20	3	1	2	8	6
ZUID-LIMBURG						
7 - 10 ha	41	15	18	5	1	2
10 - 15 ha	41	18	4	9	3	7
Totaal	82	33	22	14	4	9
< 30 jaar	-	-	-	-	-	-
30 - 40 jaar	27	16	4	5	1	1
40 - 50 jaar	25	10	8	3	1	3
50 - 60 jaar	15	4	4	3	1	3
≥ 60 jaar	15	3	6	3	1	2

Gemiddelde balans van de bedrijven
met < 20% eigendom van de grond

DEBET	Gld.	CREDIT	Gld.
I. DUURZAAM VASTGELEGDE MIDDELEN:		I. EIGEN VERMOGEN:	40.184
A. a. grond in eigen gebruik	2.876	II. SCHULDEN OP LANGE TERMIJN:	
b. gebouwen in eigen gebruik	7.580	A. Hypothecaire leningen van:	
c. grond buiten bedrijf (ha)	445	a. boerenleenbanken	1.993
d. gebouwen buiten bedrijf	778	b. overige banken	-
Subtotaal A	11.679	c. verzekeringsmij.	-
B. e. opstallen op grond van		d. familieleden	1.677
derden	431	e. ov. particulieren personen	108
f. veestapel	15.772	f. overige geldgevers	28
g. dode inventaris	8.225	Subtotaal A	3.806
h. teeltvergunningen	54	B. Niet-hypothecaire leningen v.:	
Subtotaal B	24.482	a. boerenleenbanken	19
Totaal I	36.161	b. overige banken	-
II. VORDERINGEN OP LANGE TERMIJN:		c. verzekeringsmij.	-
a. hypotheek u/g	-	d. familieleden	2.038
b. uitgeleende gelden	913	e. ov. particuliere personen	42
c. aandeel onverdeelde boedel	940	f. overige geldgevers	394
d. ledenrekening en bedrijfs- aandelen	652	Subtotaal B	2.493
e. diversen	69	C. a. nog uit te keren erfdeel	-
Totaal II	2.574	b. kostcontracten (lijfrente verplichtingen)	32
III. VLOTTENDE MIDDELEN:		Subtotaal C	32
a. voorraden	2.415	Totaal II	6.331
b. bedrijfsvorderingen	1.134	III. SCHULDEN OP KORTE TERMIJN:	
c. effecten	79	a. privé-schulden	12
d. kas	810	b. bedrijfsschulden	2.850
e. giro	-	c. belastingschulden	757
f. boerenleenbanken	6.764	d. lopende rekeningen bij boerenleenbanken	725
g. overige banken	836	e. andere bankschulden	-
h. diversen	86	Totaal III	4.344
Totaal III	12.124		
TOTAAL GENERAAL	50.859	TOTAAL GENERAAL	50.859

Gemiddelde balans van de bedrijven
met \geq 80% eigendom van de grond

DEBET	Gld.	CREDIT	Gld.
I. DUURZAAM VASTGELEGDE MIDDELEN:		I. EIGEN VERMOGEN:	104.087
A. a. grond in eigen gebruik	55.668	II. SCHULDEN OP LANGE TERMIJN:	
b. gebouwen in eigen gebruik	31.927	A. Hypothecaire leningen van:	
c. grond buiten bedrijf (ha)	1.207	a. boerenleenbanken	11.011
d. gebouwen buiten bedrijf	486	b. overige banken	9
Subtotaal A	89.288	c. verzekeringsmij.	1.178
B. e. opstallen op grond van derden	-	d. familieleden	82
f. veestapel	17.241	e. ov. particuliere personen	611
g. dode inventaris	6.512	f. overige geldgevers	2.373
h. teeltvergunningen	-	Subtotaal A	15.264
Subtotaal B	23.753	B. Niet-hypothecaire leningen v.:	
Totaal I	113.041	a. boerenleenbanken	46
II. VORDERINGEN OP LANGE TERMIJN:		b. overige banken	-
a. hypotheke u/g	-	c. verzekeringsmij.	-
b. uitgeleende gelden	999	d. familieleden	6.887
c. aandeel onverdeelde boedel	1.195	e. ov. particuliere personen	227
d. ledenrekening en bedrijfsaandelen	678	f. overige geldgevers	299
e. diversen	120	Subtotaal B	7.459
Totaal II	2.992	C. a. nog uit te keren erfdeel	-
III. VLOTTENDE MIDDELEN:		b. kostcontracten (lijfrente verplichtingen)	67
a. voorraden	3.251	Subtotaal C	67
b. bedrijfsvorderingen	1.202	Totaal II	22.790
c. effecten	665	III. SCHULDEN OP KORTE TERMIJN:	
d. kas	971	a. privé-schulden	47
e. giro	-	b. bedrijfsschulden	2.935
f. boerenleenbanken	9.249	c. belastingschulden	624
g. overige banken	70	d. lopende rekening bij boerenleenbanken	1.119
h. diversen	196	e. andere bankschulden	35
Totaal III	15.604	Totaal III	4.760
TOTAAL GENERAAL	131.637	TOTAAL GENERAAL	131.637

BIJLAGE 3

Het balanstotaal naar aard van de activa

	Procentuele verdeling van het balanstotaal					Totaal = 100
	grond	gebouwen	veestapel, dode inventaris en veldinventaris	vorderingen op lange termijn	vlottende middelen	
NOORD-LIMBURG						
7 - 10 ha	34	27	22	2	15	100
10 - 15 ha	36	26	23	2	13	100
Totaal	35	26	23	2	14	100
< 40 jaar	33	28	28	1	11	100
40 - 50 jaar	37	28	21	2	11	100
50 - 60 jaar	35	36	20	3	16	100
≥ 60 jaar	34	21	18	4	24	100
ZUID-LIMBURG						
7 - 10 ha	23	28	31	2	16	100
10 - 15 ha	28	24	30	6	12	100
Totaal	26	26	30	4	14	100
< 40 jaar	21	23	39	4	13	100
40 - 50 jaar	26	24	31	5	14	100
50 - 60 jaar	29	30	23	6	12	100
≥ 60 jaar	29	27	24	3	17	100

Eigen vermogen

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijfshoofden met een eigen vermogen ter grootte van ... x f. 1000,-							Gemiddeld eigen vermogen per bedrijf 1)
		< 15	15-30	30-50	50-75	75-100	100-125	≥ 125	
NOORD-LIMBURG									
7 - 10 ha	91	2	7	16	30	24	7	5	f. 68.000,-
10 - 15 ha	93	1	5	12	17	20	22	16	f. 110.000,-
Totaal	184	3	12	28	47	44	29	21	f. 90.000,-
< 40 jaar	62	2	8	16	19	10	7	-	f. 60.000,-
40 - 50 jaar	52	1	-	7	17	13	10	4	f. 82.000,-
≥ 50 jaar	70	-	4	5	11	21	12	17	f. 101.000,-
ZUID-LIMBURG									
7 - 10 ha	41	1	6	14	10	8	2	-	f. 52.000,-
10 - 15 ha	41	-	8	8	10	9	2	4	f. 69.000,-
Totaal	82	1	14	22	20	17	4	4	f. 60.000,-
< 40 jaar	27	-	7	10	9	1	-	-	f. 44.000,-
40 - 50 jaar	25	-	5	7	4	8	1	-	f. 57.000,-
≥ 50 jaar	30	1	2	5	7	8	3	4	f. 77.000,-

1). Afgerond op f. 1000,-.

Schulden op lange termijn

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven met een schuld op lange termijn van f....										Gemiddeld schuldbedrag v.d. bedrijven met schuld 1)
		zonder	< 1000	1000 - 3000	3000 - 5000	5000 - 7000	7.000 - 10.000	10.000 - 15.000	15.000 - 20.000	20.000 - 30.000	≥ 30.000	
NOORD-LIMBURG												
7 - 10 ha	91	24	1	5	5	5	11	12	6	7	15	f. 18.000,-
10 - 15 ha	93	15	2	7	9	6	11	10	3	13	17	f. 20.000,-
Totaal	184	39	3	12	14	11	22	22	9	20	32	f. 19.000,-
< 50 jaar												
	114	16	2	4	5	4	12	16	8	16	31	f. 25.000,-
50 - 60 jaar												
	50	13	-	6	6	6	8	5	1	3	1	f. 10.000,-
≥ 60 jaar												
	20	10	1	2	3	1	2	1	-	1	-	f. 4.000,-
ZUID-LIMBURG												
7 - 10 ha	41	11	3	9	2	2	-	4	3	5	2	f. 11.000,-
10 - 15 ha	41	8	2	4	4	-	1	5	3	3	11	f. 21.000,-
Totaal	82	19	5	13	6	2	1	9	6	8	13	f. 16.000,-
< 50 jaar												
	52	13	1	8	5	1	-	5	2	6	11	f. 19.000,-
50 - 60 jaar												
	15	3	2	2	-	-	-	3	2	1	2	f. 19.000,-
≥ 60 jaar												
	15	3	2	3	1	1	1	1	2	1	-	f. 16.000,-

1) Van de bedrijven met schuld op lange termijn, afgerond op f.1000,-.

Schulden op lange termijn

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven met een schuld op lange termijn van f.										Gemiddeld schuldbedrag van de bedrijven met schuld	
		zonder	< 1000	1000 - 3000	3000 - 5000	5000 - 7000	7.000 - 10.000	10.000 - 15.000	15.000 - 20.000	20.000 - 30.000	≥ 30.000		
NOORD-LIMBURG													
	< 20% eigendom	39	10	2	4	3	9	7	3	-	-	-	f. 8.000,-
	20 - 80% eigendom	78	19	8	7	2	7	9	5	11	9	9	f. 17.000,-
	≥ 80% eigendom	67	10	2	3	6	6	6	1	9	23	23	f. 26.000,-
ZUID-LIMBURG													
	< 20% eigendom	33	12	5	4	2	-	2	1	3	2	2	f. 10.000,-
	20 - 80% eigendom	40	7	8	1	-	1	6	4	4	7	7	f. 17.000,-
	≥ 80% eigendom	9	-	-	1	-	-	1	1	1	4	4	f. 29.000,-

Bronnen van vreemd vermogen

	Percentage schulden							Totaal
	op lange termijn				op korte termijn			
	boeren leen- bank	familie	overige krediet- ge- vers	totaal	boeren leen- bank	overige krediet- ge- vers	totaal	
NOORD-LIMBURG								
< 20% eigendom	16	34	4	54	8	38	46	100
20 - 40% eigendom	38	25	3	66	7	27	34	100
40 - 60% eigendom	47	19	6	72	8	20	28	100
60 - 80% eigendom	38	31	7	76	8	16	24	100
≥ 80% eigendom	34	29	19	82	5	13	18	100
Totaal	35	30	10	75	7	18	25	100
ZUID-LIMBURG								
< 20% eigendom	22	36	8	66	6	28	34	100
20 - 40% eigendom	21	38	14	73	1	26	27	100
40 - 60% eigendom	48	22	9	79	9	12	21	100
60 - 80% eigendom	45	35	12	92	-	8	8	100
≥ 80% eigendom	77	2	8	87	1	12	13	100
Totaal	43	25	10	78	5	17	22	100

Bedrijfsschulden

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven met een bedrijfsschuld van											Gemiddelde bedrijfsschuld 1)	
		zonder	< 300	300 - 500	500 - 1.000	1.000 - 1.500	1.500 - 2.000	2.000 - 3.000	3.000 - 5.000	5.000 - 10.000	> 10.000			
NOORD-LIMBURG														
7 - 10 ja	91	12	10	8	16	10	10	10	7	6	7	5	5	f. 2.604,-
10 - 15 ja	95	7	4	2	16	10	10	17	19	8	5	5	5	f. 3.475,-
Totaal	184	19	14	10	32	20	20	24	25	15	15	10	10	f. 3.058,-
< 30 jaar														
	8	-	-	-	1	1	-	4	-	2	-	-	-	f. 2.549,-
30 - 40 jaar														
	54	4	5	2	6	6	7	5	6	9	9	4	4	f. 3.582,-
40 - 50 jaar														
	52	3	2	4	10	9	3	9	7	3	3	2	2	f. 2.894,-
≥ 50 jaar														
	70	12	7	4	15	4	5	6	12	1	1	4	4	f. 2.815,-
ZUID-LIMBURG														
7 - 10 ja	41	4	6	5	6	3	4	3	4	4	5	1	1	f. 2.219,-
10 - 15 ja	41	3	3	2	4	8	5	3	5	7	7	1	1	f. 2.868,-
Totaal	82	7	9	7	10	11	9	6	9	12	12	2	2	f. 2.548,-
< 30 jaar														
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30 - 40 jaar														
	27	2	2	2	1	4	3	3	3	7	7	-	-	f. 3.060,-
40 - 50 jaar														
	25	4	2	2	6	3	1	1	3	1	1	2	2	f. 2.677,-
≥ 50 jaar														
	30	1	5	3	5	4	5	2	3	4	4	-	-	f. 2.013,-

1). Van de bedrijven met bedrijfsschuld.

Kredietruimte

	Aantal bedrij- ven	1/6	3/6	5/6	1/6	3/6	5/6	Verschil tussen de me- diaan B en A in f.10,- per ha
		van de bedrijven heeft een bedrag van... x f.10,- per ha en een kredietruimte na gebruikmaking v. d. maximale kredietmogelijkheden						
		roerende goederen zijn geen onderpand (A)			roerende goederen zijn onderpand (B)			
NOORD-LIMBURG								
7 - 10 ha	91	15	100	176	41	100	145	137
10 - 15 ha	93	8	100	192	42	100	158	109
Totaal	184	14	100	187	42	100	155	123
< 20% eigendom	39	-445	100	1.436	35	100	164	129
20 - 80% eigendom	78	38	100	138	43	100	132	100
≥ 80% eigendom	67	43	100	156	57	100	143	96
< 40 jaar	62	-36	100	295	51	100	205	105
40 - 50 jaar	52	47	100	172	60	100	157	116
50 - 60 jaar	50	54	100	136	59	100	133	104
≥ 60 jaar	20	60	100	138	63	100	132	86
ZUID-LIMBURG								
7 - 10 ha	41	5	100	275	50	100	186	121
10 - 15 ha	41	-16	100	286	39	100	190	118
Totaal	82	- 7	100	306	41	100	187	123
< 20% eigendom	33	-211	100	644	41	100	182	124
20 - 80% eigendom	40	40	100	215	63	100	180	114
≥ 80% eigendom	9	48	100	158	72	100	146	92
< 40 jaar	27	- 54	100	349	43	100	201	117
40 - 50 jaar	25	9	100	324	63	100	191	120
50 - 60 jaar	15	14	100	150	31	100	127	155
≥ 60 jaar	15	39	100	166	53	100	166	75

Deel 2

*Een onderzoek naar de vermogensbehoefte, de
bestedingsruimte en de investeringsgeneigdheid*

door Drs. S.Aukema

—

Deel 2

*Een onderzoek naar de vermogensbehoefte,
de bestedingsruimte en de investeringsgeneigdheid*

Hoofdstuk 1. Doel en wijze van het onderzoek

- § 1. Doel_____ pag. 68
§ 2. Herkomst en verwerking van de
gegevens_____ " 69
§ 3. Opzet van het onderzoek_____ " 70

Hoofdstuk 2. Algemene balansbeoordeling

- § 1. De gemiddelde balans_____ pag. 72
§ 2. Toelichting op de kapitaals- en
vermogenscomponenten_____ " 73

Hoofdstuk 3. Vermogensbehoefte en bestedingsruimte

- § 1. De vermogensbehoefte_____ pag. 75
§ 2. De krediet- en bestedingsruimte_____ " 77

*Hoofdstuk 4. Invloed van de nieuwe bedrijfsopzet
op de financiële positie*

- § 1. De investeringsgeneigdheid_____ pag. 80
§ 2. Aflossings- en renteverplichtingen_____ " 82

*Samenvatting*_____ pag. 85

Bijlagen.

Hoofdstuk 1

Doel en wijze van het onderzoek

§ 1. Doel

Het doel van dit aanvullend onderzoek is er een indruk van te krijgen of de aanwezige bestedingsruimte, zoals deze uit het rapport over de financiële positie van de landbouwbedrijven van 7-15 ha in Limburg naar voren is gekomen, voldoende is om NOODZAKELIJKE investeringen zowel in gebouwen als in levende en dode inventaris te verrichten.

Nu zal niet ieder bedrijfshoofd de noodzakelijkheid van bepaalde investeringen in zijn bedrijf steeds even urgent vinden, maar door uit te gaan van door de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst opgestelde individuele bedrijfsadviezen, werd ten aanzien van die noodzakelijkheid een uniforme en reële basis gevonden.

De investeringsbereidheid van het bedrijfshoofd, welke bepaald wordt door een veelheid van factoren waaronder leeftijd en opvolgingssituatie een belangrijke rol spelen, kon zo tevens worden uitgedrukt in een percentage van de noodzakelijk geachte investeringen voor het bedrijf als zodanig. Het onderzoek heeft slechts betrekking op een klein aantal bedrijven, zodat hier niet gesproken kan worden van een representatieve steekproef.

De uitkomsten van dit aanvullend onderzoek bezitten dan ook zeker geen algemene geldigheid, doch zullen ook in hun betrekkelijkheid verhelderend kunnen werken bij de bestudering van de financiële positie van de bedrijven.

Men zou dit onderzoek kunnen zien als het aangeven van een manier waarop een zinvol verband gelegd kan worden tussen

de balansgegevens en de actuele toestand van de bedrijven met het oog op de toekomstige ontwikkeling van die bedrijven. In vele gevallen blijkt de bestaande bedrijfsopzet van gemengde bedrijven te veel productierichtingen te omvatten, waardoor ieder onderdeel te klein wordt omnog efficiënt te zijn. Ook de bedrijfsgebouwen zijn vaak onvoldoende modern ingericht.

Teneinde een meer efficiënte bedrijfsexploitatie te krijgen, zijn voor de in het onderzoek betrokken bedrijven bedrijfsadviezen opgesteld, die passen bij de omstandigheden, waaronder elk bedrijf moet werken. Hierdoor is het mogelijk geworden naast de beoordeling van de vermogenspositie en de kredieten en de bestedingsruimte tevens inzicht te geven in de vermogensbehoefte op langere termijn en de financiering hiervan.

§ 2. Herkomst en verwerking van de gegevens

De verwerkte gegevens zijn afkomstig van 32 bedrijven, variërend van 7 tot 15 ha, die volkomen willekeurig uit de lijst van 266 bedrijven van het hoofdonderzoek zijn gekozen. Oorspronkelijk bestond deze aselecte steekproef uit 37 bedrijven, doch op 4 bedrijven kon geen reorganisatie-advies worden gegeven doordat deze 4 bedrijven binnen 3 jaar zullen worden beëindigd wegens ligging in een uitbreidingsplan van de gemeente (3 gevallen) of wegens onttrekking aan de landbouw door bebossing. Bovendien was er één weigering tot medewerking.

Zoals uit bijlage 1 blijkt zijn de bedrijven verspreid over geheel Noord- en Zuid-Limburg. Een geografisch onderscheid tussen Noord- en Zuid-Limburg is niet gemaakt, omdat het aantal bedrijven dan te klein zou worden om nog een (noodzakelijk) onderscheid te maken tussen pacht- en eigenaarsbedrijven.

Daar beoogd wordt niet alleen een balansanalyse te geven maar ook de vermogensbehoefte op langere termijn (3 jaar)

vast te stellen, zijn voor de 32 bedrijven bedrijfsadviezen gegeven, die passen bij de omstandigheden van elk afzonderlijk bedrijf. Deze adviezen zijn verstrekt door de vier bedrijfsdeskundigen van de twee rijkslandbouwconsulentschappen in Limburg en zijn in overeenstemming met de huidige praktijk van de voorlichting. Zonder de medewerking van deze bedrijfsdeskundigen zou dit rapport ongeschreven zijn gebleven.

De balansen van de bedrijven hebben betrekking op de financiële positie per 1 januari of 1 mei van het jaar 1963 (resp. 22 en 10 balansen).

Ze zijn afkomstig van het boekhoudbureau van de L.L.T.B., na verkregen toestemming van de betrokken bedrijfshoofden.

Daar de bedrijfsadviezen gegeven zijn in juni en juli 1964 moest met behulp van aanvullende gegevens, verzameld tijdens het bedrijfsbezoek, rekening worden gehouden met de investeringen, die in de tussenliggende periode waren verricht. Ten einde aansluiting te krijgen bij de balansgegevens werden deze reeds gedane investeringen onder het advies begrepen, daar bleek dat in voorkomende gevallen advies en intussen gedane investeringen in volledige overeenstemming met elkaar waren.

Naast de medewerking van het boekhoudbureau van de L.L.T.B. en van de bedrijfsdeskundigen van van de R.L.V.D. is voor het uitvoeren van dit onderzoek de volledige medewerking van de betrokken bedrijfshoofden onontbeerlijk geweest.

§ 3. Opzet van het onderzoek

Onder eigenaars- en pachtbedrijven worden verstaan de bedrijven, die meer dan 50% van de oppervlakte cultuurgrond in eigendom, resp. pacht hebben.

In eerste instantie zijn de balansen van de 18 eigenaarsbedrijven gecombineerd en is een analyse gegeven van de kapitaals- en vermogenscomponenten. Ditzelfde is ook gedaan voor

de 14 pachtbedrijven die bij het onderzoek zijn betrokken. Vervolgens is de vermogensbehoefte in de eerstkomende drie jaar vastgesteld en vergeleken met de aanwezige bestedingsruimte.

Tenslotte is nagegaan hoe de aflossings- en renteverplichtingen met betrekking tot de verbeterde bedrijfsopzet moeten worden beoordeeld.

Hoofdstuk 2

Algemene balansbeoordeling

§ 1. De gemiddelde balans

Bij het samenstellen van de gemiddelde balans is uitgegaan van de fiscale balansen van de in het onderzoek betrokken bedrijven waarbij de volgende waarderingen zijn toegepast:

- a. grond is gewaardeerd tegen *f.* 5.500,- per ha;
- b. gebouwen en dode inventaris zijn gewaardeerd tegen de balanswaarde;
- c. de veestapel is gewaardeerd tegen de balanswaarde met uitzondering van melkkoeien: *f.* 900,-; vaarzen *f.* 800,- en pinken *f.* 600,- (in de meeste gevallen kwamen deze bedragen overeen met de balanswaarde).

De balanswaarde van kalveren varieerde van *f.* 110,- tot *f.* 325,-; van weidekoeien van *f.* 400,- tot *f.* 650,-; van ossen van 250,- tot *f.* 800,-; van zeugen van *f.* 190,- tot *f.* 430,-; van beren van *f.* 150,- tot *f.* 370,-; van biggen van *f.* 20,- tot *f.* 160,-; van loopvarkens van *f.* 50,- tot *f.* 120,-; van mestvarkens van *f.* 100,- tot *f.* 175,-; van pluimvee van *f.* 3,- tot *f.* 4,- en van paarden van *f.* 650,- tot *f.* 1.400,-.

In de bijlagen 2 en 3 zijn de gemiddelde balansen opgenomen van respectievelijk de eigenaarsbedrijven en de pachtbedrijven. De 18 eigenaarsbedrijven zijn gemiddeld 10,5 ha groot, waarvan gemiddeld 1,6 ha wordt gepacht. De 14 pachtbedrijven zijn gemiddeld 11,1 ha, waarvan 2,5 ha in eigendom is.

In procenten van het balanstotaal hebben de diverse balanscomponenten de volgende betekenis:

	eigenaars	pachters
debet: vastgelegde middelen	89,3 %	83,4 %
vorderingen op lange termijn	1,7 %	2,0 %
voorraden en vorderingen op korte termijn	3,1 %	5,2 %
liquide middelen	5,9 %	9,4 %
Totaal	100 %	100 %
credit: eigen vermogen	77,6 %	78,5 %
vreemd vermogen op lange termijn	18,8 %	13,5 %
vreemd vermogen op korte termijn	3,6 %	8,0 %
Totaal	100 %	100 %

§ 2. Toelichting op de kapitaals- en vermogenscomponenten

Als de waarde van grond en gebouwen in eigendom buiten beschouwing wordt gelaten vertonen de balansposten tussen eigenaars- en pachtbedrijven aan het debetzijde slechts weinig verschillen. Alleen de balanswaarde van de dode inventaris is bij de pachtbedrijven 59% hoger dan bij de eigenaarsbedrijven.

Wat de creditzijde van de balans betreft blijken zowel de eigenaars als de pachters rond 78% van alle activa in eigendom hebben. Tabel 1 toont de spreiding van het eigen vermogen.

tabel 1.

Spreiding van het eigen vermogen

Eigen vermogen in % van het balanstotaal	Eigenaarsbedrijven	Pachtbedrijven
Minder dan 50%	0	1
50 - 60%	2	1
60 - 70%	4	3
70 - 80%	5	6
80 - 90%	3	0
90 - 100%	4	3
Totaal aantal bedrijven	18	14

Van de schulden op lange termijn zijn bij de eigenaars voor 60% en bij de pachters voor 43% de boerenleenbanken kredietverschaffers geweest. De leningen van familieleden maken respectievelijk 29% en 55% uit.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat de door de pachters geleende bedragen kleiner zijn. Door de eigenaars is f.6.700,- van familie geleend (=29% van het totaalbedrag aan leningen op lange termijn) en door de pachters f.5.400,- (= 55% van de totale schulden op lange termijn).

De schulden op korte termijn vertonen een ander beeld. Hier zijn de kredieten aan de pachters het hoogst, te weten f.5.200,- tegen f.3.500,- bij de eigenaars, waarvan respectievelijk f.1.500,- en f.1.100,-, aan rekening-courantkrediet van boerenleenbanken.

Hoofdstuk 3

Vermogensbehoefte en bestedingsruimte

§ 1. De vermogensbehoefte

Op elk onderzocht bedrijf is nagegaan welke bedrijfsopzet gewenst is om een meer efficiënte bedrijfsexploitatie te verkrijgen. Hierbij is uitgegaan van de bestaande toestand van de gebouwen en grootte van de veestapel. Het bedrijfsadvies voor reorganisatie past dus bij de omstandigheden van elk afzonderlijk bedrijf.

De investeringen die verricht moeten worden voor de aanpassing aan de nieuwe bedrijfsopzet hebben betrekking op:

- a. verbouwing, vergroting of vernieuwing van de rundveestal;
- b. nieuwbouw of uitbreiding van de varkensstal;
- c. nieuwbouw van een kippenhok (eventueel met voerketting enz.);
- d. ombouwing van een kippenhok voor ruimte voor zeugen;
- e. verbouwing van de bestaande rundveestapel voor zeugen;
- f. inrichting van de schuur voor opfokstal voor zeugen;
- g. verbouwing van de varkensstal voor jongvee;
- h. invoering van het drijfmestsysteem;
- i. vergroting van de gierkelder;
- j. aankoop van een melkmachine;
- k. aankoop draadroosters en rolnesten in kippenhokken;
- l. aankoop trekker en werktuigen;
- m. aankoop vee.

Hiertegenover staat in vele gevallen het verkopen van koeien, varkens, of pluimvee.

Bovengenoemde investeringen vereisen gemiddeld per bedrijf een vermogensbehoefte van f.37.900,- op de eigenaarsbedrijven en van f.34.200,- op de pachtbedrijven. Ten aanzien van de pachtbedrijven dient te worden vermeld dat de investeringen volledig aan de pachters zijn toegerekend. De spreiding van de investeringen is als volgt:

tabel 2.

Spreiding van de investeringen naar grootte van het bedrag

Te investeren bedrag	Eigenaarsbedrijven	Pachtbedrijven
5.000 - 15.000 gulden	0	1
15.000 - 25.000 gulden	4	5
25.000 - 35.000 gulden	3	3
35.000 - 45.000 gulden	5	1
45.000 - 55.000 gulden	4	1
55.000 - 65.000 gulden	1	2
65.000 - 75.000 gulden	1	1
Totaal aantal bedrijven	18	14

Een spreiding van de investeringen naar leeftijd van het bedrijfshoofd geeft geen duidelijk verband tussen beide grootheden. Alleen bij de pachtbedrijven hebben de oudere bedrijfshoofden de minste investeringen te verrichten zoals blijkt uit tabel 3.

tabel 3.

Spreiding van de investeringen naar leeftijd van het bedrijfshoofd

	Minder dan f.25.000	f.25.000 - f.35.000	f.35.000 - f.45.000	f.45.000 - f.55.000	f.55.000 - f.65.000	f.65.000 - f.75.000
EIGENAARS						
20 - 30 jaar	-	-	1	-	-	-
30 - 40 jaar	1	1	2	2	1	-
40 - 50 jaar	2	1	-	1	-	-
50 - 60 jaar	1	1	2	1	-	-
60 jaar en ouder	-	-	-	-	-	1
PACHTERS						
20 - 30 jaar	-	-	-	-	-	-
30 - 40 jaar	3	-	1	1	2	1
40 - 50 jaar	2	2	-	-	-	-
50 - 60 jaar	-	1	-	-	-	-
60 jaar en ouder	1	-	-	-	-	-

§ 2. De krediet- en bestedingsruimte

Onder brutokredietruimte wordt verstaan de kredietruimte zonder aftrek van het reeds opgenomen krediet.

Nettokredietruimte is het op de activa verkrijgbare krediet, verminderd met het reeds op lange termijn opgenomen krediet. De nettokredietruimte geeft dus het bedrag aan, dat op lange termijn nog opgenomen kan worden tegen onderpand van de activa.

De brutokredietruimte is berekend met behulp van de volgende normen:

- a. twee derde van de waarde van grond (=2/3 van f.5.500,-) en van de balanswaarde van de gebouwen, na reorganisatie van het bedrijf (dus inclusief 2/3 van de nog te verrichten investeringen in gebouwen);
- b. 80% van verstrekte leningen op lange termijn;
- c. 50% van de boekwaarde van de huidige veestapel (gedeeltelijk geherwaardeerd) en dode inventaris.

Op basis van deze normen varieerde per 1 januari/mei 1963 de brutokredietruimte bij:

eigenaarsbedrijven van f. 63.900,- tot f.131.600,-
(bij een gemiddelde van f. 85.300,-);
pachtbedrijven van f. 23.800,- tot f.110.100,-
(bij een gemiddelde van f. 52.400,-).

Van deze kredietruimte is door 16 van de 18 eigenaars en 11 van de 14 pachters gebruik gemaakt. De opgenomen bedragen varieerden bij de eigenaars van f. 2.500,- tot f. 63.000,-, (bij een gemiddelde van f.22.900,-) en bij de pachters van f. 1.300,- tot f. 32.600,- (bij een gemiddelde van f.9.900).

Het blijkt dat alle bedrijven per 1 januari/mei 1963 nog over nettokredietruimte beschikken. De hoogte varieerde bij:

eigenaarsbedrijven van f. 36.000,- tot f.112.600,-
(bij een gemiddelde van f. 62.400,-);
pachtbedrijven van f. 13.100,- tot f.110.100,-
(bij een gemiddelde van f. 42.500,-).

De meeste bedrijven hebben nog een saldo aan vlottende en liquide middelen dat tezamen met de nettokredietruimte de bestedingsruimte vormt.

Deze bestedingsruimte varieerde bij:

eigenaarsbedrijven van f. 36.100,- tot f.139.500,-
(bij een gemiddelde van f. 69.000,-);
pachtbedrijven van f. 25.500,- tot f.152.800,-
(bij een gemiddelde van f. 47.400,-).

Daar de investeringen gemiddeld per eigenaarsbedrijf f.37.900,- en per pachtbedrijf f.34.200,- vereisen is de bestedingsruimte gemiddeld ruim voldoende. Ook ieder afzonderlijke eigenaar kan uit de aanwezige bestedingsruimte de investeringen financieren. Bij de pachters die in het algemeen over minder eigen vermogen beschikken, komen evenwel twee elk f.33.000,- en drie elk f. 7.000,- te kort. De eerstgenoemden zullen 50% en de laatstgenoemden 80% van de investeringen kunnen uitvoeren, tenzij de verpachter een deel betaalt en/of ook de uitbreiding van de veestapel en dode inventaris gedeeltelijk op krediet wordt verkregen.

Uit het onderzoek bleek dat er geen verband bestaat tussen de hoeveelheid eigen vermogen en de te investeren bedragen. Zowel bij veel als bij weinig eigen vermogen was de spreiding van de te investeren bedragen vrij groot.

Wel bleek er verband te bestaan tussen de te investeren bedragen en het reeds op lange termijn opgenomen krediet.

De tabel 4 toont aan, dat zowel eigenaars als pachters, die de meeste investeringen hebben te verrichten de laagste schulden op lange termijn hebben.

tabel 4.

Spreiding van de investeringen en reeds opgenomen kredieten

Reeds opgenomen kredietbedragen	Nog te investeren bedragen					
	minder dan f.25.000	f.25.000 - f.35.000	f.35.000 - f.45.000	f.45.000 - f.55.000	f.55.000 - f.65.000	f.65.000 - f.75.000
EIGENAARS:						
minder dan f.10.000,-	2	1	-	2	-	1
f.10.000,- - f.20.000,-	-	-	1	2	1	-
f.20.000,- - f.30.000,-	-	-	1	-	-	-
f.30.000,- - f.40.000,-	1	2	2	-	-	-
f.40.000,- - f.50.000,-	-	-	1	-	-	-
f.50.000,- en meer	1	-	-	-	-	-
PACHTERS:						
minder dan f.10.000,-	3	1	-	1	1	1
f.10.000,- - f.20.000,-	2	1	1	-	1	-
f.20.000,- - f.30.000,-	-	1	-	-	-	-
f.30.000,- - f.40.000,-	1	-	-	-	-	-
f.40.000,- - f.50.000,-	-	-	-	-	-	-
f.50.000,- en meer	-	-	-	-	-	-

In het algemeen kan worden gesteld dat er voldoende onderpand aanwezig is om op lange termijn krediet te verkrijgen voor de financiering van de noodzakelijk geachte investeringen.

Hoofdstuk 4

Invloed van de nieuwe bedrijfsopzet op de financiële positie

§ 1. De investeringsgeneigdheid

Aan de boeren van de in dit onderzoek betrokken bedrijven is de vraag gesteld of de geadviseerde investeringen ook binnen 3 jaar zullen worden verricht.

Het antwoord van 8 van de 18 eigenaars was dat de investeringen voor 100% zullen worden uitgevoerd; voorts zullen drie eigenaars ongeveer de helft uitvoeren, terwijl de overige 7 slechts hoogstens 20% van het advies zullen opvolgen.

De oorzaak dat het investeringsadvies niet of in beperkte mate wordt opgevolgd is in 6 van de 10 gevallen gelegen in het ontbreken van een opvolger of in de onzekerheid of de nu nog jonge zoon later wel boer zal willen worden. In 2 gevallen heeft het plan wel de instemming, maar wordt misschien pas uitgevoerd als de zoon later het bedrijf overneemt. Van de overige 2 gevallen ligt één bedrijf in het uitbreidingsplan van een gemeente en het andere bedrijf wil de helft van de investeringen verrichten, hetgeen een gedeeltelijke reorganisatie van het bedrijf inhoudt.

Bij de pachters zijn 6 van de 14 geheel of nagenoeg geheel bereid de noodzakelijk geachte investeringen te verrichten.

Daarentegen zullen 5 pachters niets investeren, terwijl 3 gedeeltelijk de bedrijfsopzet zullen gaan wijzigen.

De beweegredenen om niet te investeren zijn hier:

a. opvolger ontbreekt (in 3 gevallen);

- b. geen medewerking van de verpachter;
- c. niet bereid met vreemd kapitaal te investeren;
- d. "Durf het niet aan".

Het blijkt dat van de totale voorgestelde investeringen zowel bij de eigenaars als bij de pachters 59% zal worden uitgevoerd, waarvan een deel reeds is gerealiseerd.

Een vergelijking tussen investeringsbereidheid en leeftijd van de boer geeft het volgende overzicht.

tabel 5.

Investeringsbereidheid naar leeftijd

Leeftijdsgroepen	Eigenaars			Pachters			Totaal aantal bedrijven
	geen of weinig	ongeveer de helft	volledig of bijna volledig	geen of weinig	ongeveer de helft	volledig of bijna volledig	
20 - 30 jaar	-	-	1	-	-	-	1
30 - 40 jaar	1	1	5	3	-	5	15
40 - 50 jaar	3	-	1	-	3	1	8
50 - 60 jaar	3	1	1	1	-	-	6
60 jaar en ouder	-	1	-	1	-	-	2
Totaal aantal	7	3	8	5	3	6	32

Uit deze tabel blijkt dat de bereidheid om de investeringen te verrichten het meest bij de jongere boeren voorkomt.

Er kan worden geconcludeerd dat de voornaamste oorzaken voor het niet opvolgen van het bedrijfsadvies liggen in de leeftijd van de boer en in het ontbreken of nog-niet-zeker-zijn van een opvolger.

§ 2. Aflossings- en renteverplichtingen

Uit het voorgaande is gebleken dat de bestedingsruimte voldoende is om de investeringen te verrichten. De vrees voor aflossings- en renteverplichtingen kan evenwel een rem betekenen op de uitvoering van deze investeringen.

De vraag is nu hoe groot deze verplichtingen zijn.

Het onderzoek op de bedrijven heeft aangetoond dat het aantal bewerkingseenheden door de gewijzigde bedrijfsopzet gemiddeld zal toenemen met 550 op de eigenaarsbedrijven en met 400 op de pachtbedrijven. Op de 10 eigenaarsbedrijven waar de investeringen voor minstens de helft worden uitgevoerd is de toeneming van het aantal b.e.660; op de 8 pachtbedrijven waar dit het geval is 575.

Bewerkingseenheden zijn verhoudingsgetallen voor de normatieve behoefte van arbeid, werktuigen, trekkracht en werk door derden. De kosten hiervan heten bewerkingskosten en de dekking van deze bewerkingskosten is het bewerkingsinkomen, dat dus berekend kan worden door de geldopbrengsten te verminderen met alle kosten, uitgezonderd de bewerkingskosten. Op de eigenaarsbedrijven bedragen de geadviseerde investeringen gemiddeld f. 37.900,-, waarvan f. 23.200,- in gebouwen en f. 13.700,- in voornamelijk vee. Hiermede worden 550 bewerkingseenheden verkregen, hetgeen neerkomt op een investering per 100 bewerkingseenheden van f. 6.890,-.

Voor de pachters bedragen de geadviseerde investeringen gemiddeld per bedrijf f.34.200,-, waarvan f.23.300,- in gebouwen en f.9.200,- in voornamelijk vee. Hiermede worden 400 bewerkingseenheden verkregen, hetgeen een investering per 100 bewerkingseenheden betekent van f.8.550,-.

Een annuïteit (d.w.z. rente en aflossing per jaar) van resp. f. 6.890,- en f.8.550,- geeft bij diverse rentepercentages en verschillende duur van de lening de volgende jaarlijkse verplichtingen.

Eigenaars: annuïteit van f. 6.890.- bij	4%	5%	6%
aflossing in 10 jaar	f. 849.-	f. 892.-	f. 936.-
" " 20 "	f. 507.-	f. 553.-	f. 601.-
" " 30 "	f. 398.-	f. 448.-	f. 501.-
" " 40 "	f. 348.-	f. 402.-	f. 458.-
 Pachters: annuïteit van f. 8.550.- bij	 4%	 5%	 6%
aflossing in 10 jaar	f.1.054.-	f.1.107.-	f.1.162.-
" " 20 "	f. 629.-	f. 686.-	f. 745.-
" " 30 "	f. 494.-	f. 556.-	f. 621.-
" " 40 "	f. 432.-	f. 498.-	f. 568.-

Een lening van f.6.890,- gedurende b.v. 20 jaar tegen 5% vereist aan rente en aflossing door de eigenaars gemiddeld per jaar f. 553,-.

Uit afschrijving wordt per 100 b.e. verkregen:

$$3\% \text{ van } \frac{23200}{5,5} = f. 126,-$$

De berekende rente per 100 b.e. bedraagt:

$$4\% \text{ van } 60\% \text{ van } f.4200,- (\text{geb.}) = f. 101,-$$

$$\text{en } 4\% \text{ van } f.2500,- (\text{vee}) = f. 100,-$$

$$\text{Totaal } f. 327,-$$

Uit het hogere bewerkingsinkomen zal in dit geval f. 553,- f. 327,- = f. 226,- per 100 b.e. gedekt moeten worden; dat is gemiddeld per bedrijf $5,5 \times f.226,- = f.1.243,-$ per jaar.

Bij de pachters zal de lening van f.8.550,- per 100 b.e. een jaarlijkse rente- en aflossingsverplichting geven van f.686,- (bij 5% gedurende 20 jaar).

Hier wordt per 100 b.e. uit afschrijving verkregen:

$$3\% \text{ van } \frac{23300}{4} = f. 175,-$$

De berekende rente per 100 b.e. bedraagt:

$$4\% \text{ van } 60\% \text{ van } f.5.800,- (\text{geb.}) = f. 139,-$$

$$\text{en } 4\% \text{ van } f.2.300,- (\text{vee}) = f. 92,-$$

$$\text{Totaal } f. 406,-$$

Uit het bewerkingsinkomen zal in dit voorbeeld f.686,- minus, f. 406,- = f.280,- per 100 b.e. moeten worden gedekt, hetgeen gemiddeld per pachtbedrijf uitkomt op 4 x f. 280,- = f. 1.120,- per jaar.

Daar de bewerkingskosten dalen bij toeneming van het aantal bewerkingseenheden mag worden verwacht dat een bedrag van ± f.1.000,- tot f.1.500,- per bedrijf (afhankelijk van rentepercentages en looptijd van de lening) geen bezwaar behoeft te zijn om de investeringen te verrichten.

Een onderzoek op zandgronden in de Geldersche Vallei en het Zuidelijk zandgebied (L.E.I.-verslag No. 57) heeft nl. aangetoond dat als b.v. het aantal bewerkingseenheden per volwaardige arbeidskracht toeneemt van 1200 tot 1400, de bewerkingskosten per 100 bewerkingseenheden dalen van f.850,- tot f. 770,-.

Bij 1400 b.e. zijn de kosten dan f. 10.800,-

Bij 1200 b.e. waren de kosten f. 10.200,-

Kosten van 200 b.e. meer slechts f. 600,-.

Dit is per 100 b.e. f. 300,-. Bij een opbrengst van f.800,- per 100 b.e. is in dit voorbeeld dus reeds f.500,- aanwezig om de rest van de aflossings- en renteverplichting te dekken.

Wel dient te worden opgemerkt dat als het aantal bewerkingsseenheden per volwaardige arbeidskracht reeds zeer hoog is de bewerkingskosten per 100 b.e. niet meer gaan dalen.

Op de onderzochte bedrijven is dit evenwel niet het geval.

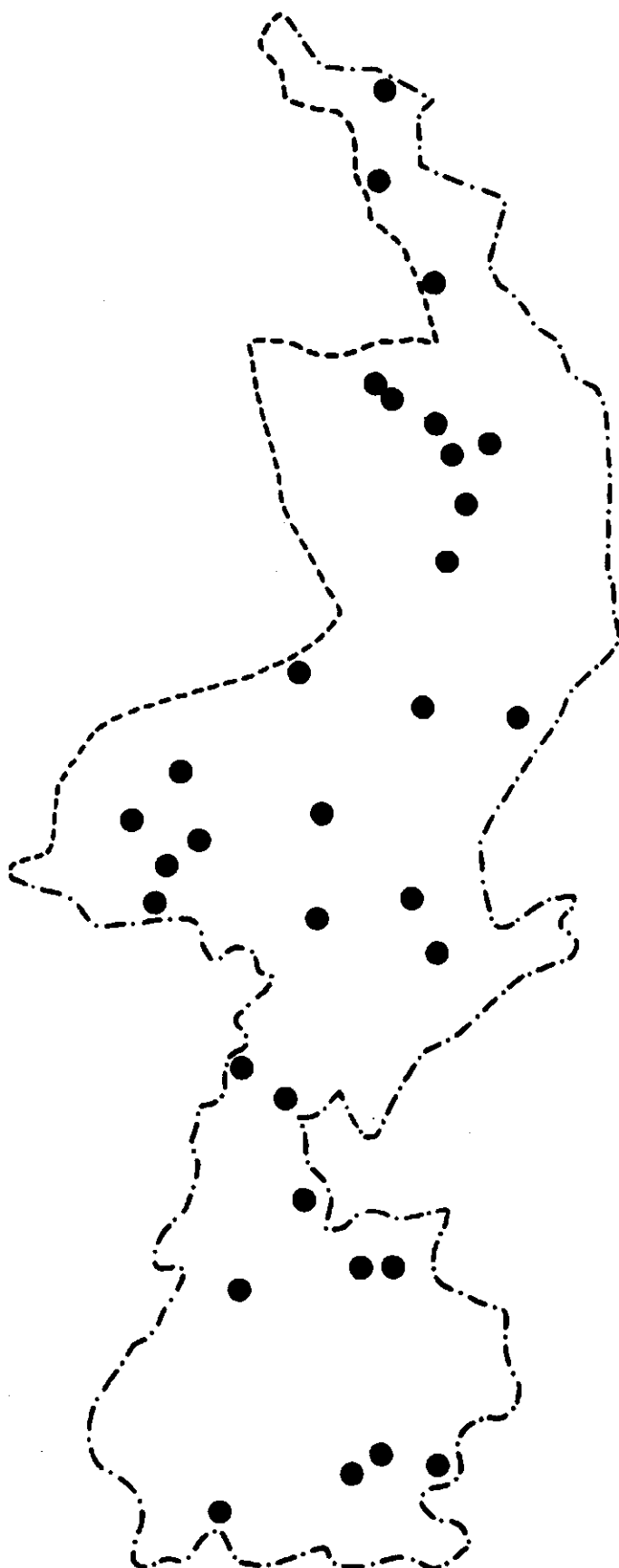
Samenvatting

- Van 32 bedrijven in Limburg omvat het balanstotaal gemiddeld 78% eigen vermogen en 22% vreemd vermogen. Het vreemde vermogen op lange termijn bestaat voornamelijk uit leningen van boerenleenbanken (55%) en leningen van familieleden.
- Voor een meer efficiënte bedrijfsopzet is een investering vereist van gemiddeld f.37.900,- op eigenaarsbedrijven en van f.34.200,- op pachtbedrijven.
- In het algemeen is voldoende onderpand aanwezig om voor de financiering van de investeringen op lange termijn krediet te verkrijgen.
- Het merendeel der bedrijfshoofden is bereid het bedrijfsadvies geheel of gedeeltelijk op te volgen zodat binnen 3 jaar zowel op eigenaars als op pachtbedrijven 59% van de noodzakelijk geachte investeringen wordt uitgevoerd.
- De bereidheid te investeren is vooral afhankelijk van de zekerheid omtrent een opvolger en van de leeftijd.
- Men mag aannemen dat de jaarlijkse rente- en aflossingsverplichtingen geen bezwaar behoeven te zijn om de investeringen te verrichten.

SPREIDING VAN DE ONDERZOCHE BEDRIJVEN

----- provinciegrens

- . - . - . - rijksgrs

Gemiddelde balans van 18 EIGENAARSbedrijven in Limburg
(per 1 januari of 1 mei 1963)

BIJLAGE 2

Debet	Credit
<p>1. VASTGELEGDE MIDDELEN:</p> <p>a. grond in bedrijf f. 48.700,-</p> <p>b. grond buiten bedrijf f. 2.200,-</p> <p>c. gebouwen in eigen gebruik f. 31.700,-</p> <p>d. gebouwen buiten bedrijf f. 2.200,-</p> <p>e. veestapel f. 18.300,-</p> <p>f. dode inventaris f. 4.900,-</p> <p>g. ledenkapitaal f. 600,-</p>	<p>1. EIGEN VERMOGEN:</p> <p>2. VREEMD VERMOGEN OP LANGE TERMIJN:</p> <p>A. Hypothecaire leningen van:</p> <p style="padding-left: 20px;">a. boerenleenbanken f. 13.200,-</p> <p style="padding-left: 20px;">b. familieleden f. 1.100,-</p> <p style="padding-left: 20px;">c. overige particulieren f. 1.600,-</p> <p>B. Niet hypothecaire leningen van:</p> <p style="padding-left: 20px;">a. boerenleenbanken f. 400,-</p> <p style="padding-left: 20px;">b. familieleden f. 5.600,-</p> <p style="padding-left: 20px;">c. overige particulieren f. 900,-</p>
<p>2. VORDERINGEN OP LANGE TERMIJN:</p>	<p>3. VREEMD VERMOGEN OP KORTE TERMIJN:</p> <p>a. bedrijfschulden f. 2.400,-</p> <p>b. lop. rekening boerenleenb. f. 1.100,-</p> <p>c. belastingeschulden f. 800,-</p> <p>d. privé-schulden f. 100,-</p>
<p>3. VOORRADEN EN VORDERINGEN OP KORTE TERMIJN:</p> <p>a. voorraden f. 2.500,-</p> <p>b. bedrijfsvorderingen f. 1.200,-</p>	<p>3. VREEMD VERMOGEN OP KORTE TERMIJN:</p> <p>a. bedrijfschulden f. 2.400,-</p> <p>b. lop. rekening boerenleenb. f. 1.100,-</p> <p>c. belastingeschulden f. 800,-</p> <p>d. privé-schulden f. 100,-</p>
<p>4. LIQUIDE MIDDELEN:</p> <p>a. effecten f. 100,-</p> <p>b. kas- en banksaldo f. 7.100,-</p>	<p>3. VREEMD VERMOGEN OP KORTE TERMIJN:</p> <p>a. bedrijfschulden f. 2.400,-</p> <p>b. lop. rekening boerenleenb. f. 1.100,-</p> <p>c. belastingeschulden f. 800,-</p> <p>d. privé-schulden f. 100,-</p>
<p>Balanstotaal</p>	<p>Balanstotaal</p>
<p>f. 108.600,-</p> <p>f. 2.100,-</p>	<p>f. 15.900,-</p>
<p>f. 3.700,-</p>	<p>f. 6.900,-</p>
<p>f. 7.200,-</p> <p>f. 121.600,-</p>	<p>f. 4.400,-</p> <p>f. 121.600,-</p>

Gemiddelde balans van 14 PACTbedrijven in Limburg
(per 1 januari of 1 mei 1963)

Debet	Credit
<p>1. VASTGELEGDE MIDDELEN:</p> <p>a. grond in bedrijf f. 13.700,-</p> <p>b. grond buiten bedrijf f. 100,-</p> <p>c. gebouwen in eigen gebruik f. 19.500,-</p> <p>d. gebouwen buiten bedrijf f. -, -</p> <p>e. veestapel f. 19.500,-</p> <p>f. dode inventaris f. 7.800,-</p> <p>g. ledenkapitaal f. 700,-</p>	<p>f. 57.700,-</p>
<p>2. VORDERINGEN OP LANGE TERMIJN:</p> <p>A. Hypothecaire leningen van:</p> <p>a. boerenleenbanken f. 4.300,-</p> <p>b. familieleden f. 1.800,-</p> <p>c. overige particulieren f. -, -</p> <p>B. Niet-hypothecaire leningen van:</p> <p>a. boerenleenbanken f. -, -</p> <p>b. familieleden f. 3.600,-</p> <p>c. overige particulieren f. 200,-</p>	<p>f. 6.100,-</p>
<p>3. VOORRADEN EN VORDERINGEN OP KORTE TERMIJN:</p> <p>a. voorraden f. 2.500,-</p> <p>b. bedrijfsvorderingen f. 1.300,-</p>	<p>f. 3.800,-</p>
<p>4. LIQUIDE MIDDELEN:</p> <p>a. effecten f. 300,-</p> <p>b. kas- en banksaldo f. 6.600,-</p>	<p>f. 6.900,-</p>
Balanstotaal	Balanstotaal
	f. 73.500,-